

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**MUHSİNZÂDE MEHMED PAŞA’NIN HAYATI
VE VAKIFLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Beyhan UYAR

TARİH PROGRAMI

Ankara - 2019

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**MUHSİNZÂDE MEHMED PAŞA’NIN HAYATI
VE VAKIFLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Beyhan UYAR

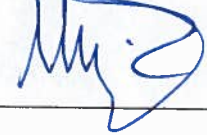
TARİH PROGRAMI

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR

Ankara - 2019

ONAY SAYFASI

Beyhan UYAR tarafından hazırlanan “MUHSİNZÂDE MEHMED PAŞA’NIN HAYATI VE VAKIFLARI” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı Adı Soyadı	Kurumu	İmza
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN	Ankara Üniversitesi	
Doç. Dr. Miyase KOYUNCU KAYA	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	

Tez Savunma Tarihi: 18.06.2019

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü V.

Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM

.....

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim. Tarih (18-06-2019)

Beyhan UYAR

TEŞEKKÜR

Çalışmada, konu tespiti ve çalışmayı tamamlama sürecinde yönlendirmelerini, yardımını ve kıymetli zamanını esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Hüseyin Çınar'a minnet ve teşekkürü borç bilirim. Yüksek Lisans derslerim boyunca bilgi ve birikimleri ile nitelikli bir eğitim programı sunan, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı'nın tüm değerli hocalarına teşekkür ederim. Arşiv belgelerine ulaşmam konusunda, Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Dairesi Başkanı Mevlüt Çam'a, belgelerden faydalanmam konusundaki rehberliği nedeniyle Ceyda İftar'a, lisans ve Yüksek lisans eğitimim boyunca yardımlarını esirgemeyen Necmettin Ayan'a, vermiş olduğu manevi destekten dolayı Prof. Dr. Orhan Arslan'a ve tez yazım dönemimde ailevi görevlerimde oluşan aksaklıklarına sabreden ve her türlü desteklerini hissettiğim eşim Hicabi Uyar ve çocuklarım Zeynep ile Zehra'ya teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
ÖZET.....	vii
ABSTRACT	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ	x
TABLolar LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ	1
1. Konunun Kaynakları Üzerine	3
1.1. Kaynaklar	3
1.2. Araştırma Eserler	4
2. Konu, İçerik, Önem ve Sınırlılıkları	6
3. Vakıfla İlgili Kavramlar.....	8
3.1. Vakfın Genel Tanımı.....	8
3.2. Vakıf Türleri	11
3.3. Vakfiye.....	14
BÖLÜM I	16
MUHSİNZÂDE MEHMED PAŞA’NIN HAYATI	16
1.1. Çocukluğu ve Eğitimi	16
1.2. İdari Görevleri.....	21
1.2.1. Valilik Öncesi Görevleri	21
1.2.2. Valilikleri	21
1.2.3. Sadrazamlıkları	23
1.2.3.1. Birinci Sadareti (30 Mart 1765-6 Eylül 1768)	23
1.2.3.2. İkinci Sadareti (28 Kasım 1771-31 Temmuz 1774).....	26
1.3. Muhsinzâde Mehmed Paşa’nın Vefatı ve Şahsiyeti	27
1.4. Dönemin Önemli Olayları	31
1.5. Âyanlık Müessesesi ve Muhsinzâde Mehmed Paşa’nın Âyanlarla Olan Münasebetleri.....	40
BÖLÜM II.....	45
MUHSİNZÂDE MEHMED PAŞA’NIN VAKIFLARI VE HAYRÂTI	45
2.1. Muhsinzâde Mehmed Paşa’nın Vodina’daki Vakıf ve Hayrâtı	45
2.2. Muhsinzâde Mehmed Paşa’nın Travnik’te Kurduğu Vakıf ve Hayrâtı	51
2.3. Muhsinzâde Mehmed Paşa’nın Anabolu’daki Vakıf ve Hayrâtı	67

2.4. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Şumnu'daki Vakıf ve Hayrâtı	70
2.5. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Kaçanık ve Pirlepe Derbendleri Vakfı	75
2.6. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın İstanbul'daki Vakıf ve Hayrâtı	84
2.7. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Silistre'deki Vakıf ve Hayrâtı	86
2.8. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Yenipazar'daki Camii	87
SONUÇ	88
KAYNAKLAR	92
EKLER	98
EK-1. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın 5 Cemâziye'l-ûlâ 1169/6 Şubat 1756 Tarihli Vakfiye ve Çeviri Yazısı	98
EK-2. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın 27 Cemazelahir 1177 Tarihli Mübayaa Hücceti ve Çeviri Yazısı	107
EK-3. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın 1179/1765 Tarihli Vakfiyesinin Çeviri Yazısı	109
EK-5. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın gurre-i Muharrem 1182/18 Mayıs 1768 Tarihli Vakfiye ve Çeviri Yazısı	117
EK-6. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın 15 Muharrem 1182/1 Haziran 1768 Tarihli Mübayaa Hücceti ve Çeviri Yazısı	124
EK-7. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın 11 Zilkade 1183/8 Mart 1770 Tarihli Mübayaa Hücceti ve Çeviri Yazısı	127
EK-8. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın 1 Ramazan 1184/19 Aralık 1770 Tarihli Vakfiye ve Çeviri Yazısı	129
EK-9. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın gurre-i Ramazan 1184/19 Aralık 1770 Tarihli Mübayaa Hücceti ve Çeviri Yazısı	133
EK-10. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın 25 Rebiülevvel 1186 Tarihli Vakfiye ve Çeviri Yazısı	136
EK-11. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın 15 Şaban 1186/11 Kasım 1772 Tarihli Vakfiye ve Çeviri Yazısı	144
EK-12. Muhsinzâde Mehmed Paşa Vakfına ait 13 Cemaziye'l-ulâ 1188/22 Temmuz 1774 Tarihli İlamı ve Çeviri Yazısı	151
EK-13. Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın 11 Cemâziyelâhir 1188/19 Ağustos 1774 Tarihli Muhallefât Defterinde Kayıtlı Eşyası	154
ÖZGEÇMİŞ	157

ÖZET

Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Hayatı ve Vakıfları

Osmanlı Devleti, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarında bir kısım toprakları hakimiyeti altına almış ve bu topraklarda yüzyıllarca hüküm sürmüştür. Osmanlı Devleti'nin cihan hakimiyetindeki temel unsurlardan birisi de bünyesinde yetişen devlet adamlarının dirayetli, kabiliyetli, terbiyeli ve ahlak sahibi kimseler olmalarıdır. Osmanlının yetiştirdiği önemli devlet adamlarından biri de Muhsinzâde Mehmed Paşa'dır. Bu çalışmada; onun hayatı, idari görevleri ve sadareti hakkında bilgi verilmiş ve kurmuş olduğu vakıfları ile bırakmış olduğu hayrâtı incelenmiştir. Çalışmanın kapsamı, genel olarak Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın hayatı ve eserleriyle sınırlıdır.

Bu çalışma, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde genel olarak çalışmada kullanılan kaynaklar tanıtılmış, vakıf ve vakfiye kavramları üzerinde durulmuş ve tezin amacı, önemi ile sınırlılıkları hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde, Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın hayatı hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca vakıf kurma ve hayrât bırakma nedenlerini anlayabilmek için öncelikle arşiv belgeleri ve konu ile ilgili çalışmalardan yararlanılmıştır. Babası Muhsinzâde Abdullah Paşa ile beraber çeşitli seferlere katılmış ve otuz yıla yakın vezirlik görevinde bulunmuş; iki defa sadarete gelmiş olan Muhsinzâde Mehmed Paşa, ileri görüşlü ve tecrübeli bir devlet adamıydı. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın idari görevleri, şahsiyeti ve vefatı ile hayatının geçtiği dönem bu bölümde incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya ait vakfiyeler ve diğer belgelerden yola çıkarak Paşa'nın vakıfları ve hayrâtı incelenmiştir. Şumnu, Anabolu, Travnik, Vodina gibi Balkanlar'daki bazı şehirlerde kurmuş olduğu vakıf ve hayrâtı ele alınan Muhsinzâde Mehmed Paşa, idari görevlerinin yanısıra yapmış olduğu hayrât ve tesis etmiş olduğu vakıflarla da döneminde öne çıkan bir devlet adamıdır.

Anahtar Kelimeler: Muhsinzâde Mehmed Paşa, Osmanlı Devleti, Vakıf, XVIII. yüzyıl.

ABSTRACT

The Life and Waqfs of Muhsinzâde Mehmed Pasha

The Ottoman Empire took control of some lands in the continents of Asia, Europe and Africa and ruled these lands for centuries. One of the basic elements of Ottoman rule in the world is the fact that the statesmen raised in this Empire are competent, capable, decent and moral. One of the important statesmen raised by the Ottomans was Muhsinzâde Mehmed Pasha. In this study; some information about his life, administrative duties and grand viziers is given, and also his waqfs and charities are examined. The scope of the study is generally limited to the life and works of Muhsinzâde Mehmed Pasha.

This study consists of an introduction and two parts. In the introduction part, the sources used in the study are introduced, the concepts of waqf and deeds of waqf are emphasized and the aim, importance and limitations of the thesis are given. In the first part of the study, information about the life of Muhsinzâde Mehmed Pasha is given. In addition, in order to understand the reasons for establishing waqfs and leaving charities, firstly archival documents and related studies have been used. He participated in various campaigns with his father Muhsinzâde Abdullah Pasha and served as a vizier for nearly thirty years; Muhsinzâde Mehmed Pasha, who had come to the Grand Vizier twice, was a farsighted and experienced statesman. The administrative duties, personality and death of Muhsinzâde Mehmed Pasha and the time period that he spent his life are examined in this section.

In the second part of the study, the waqfs and charities of Pasha have been examined based on the foundations and other documents belonging Muhsinzâde Mehmed Pasha. Muhsinzâde Mehmed Pasha who established waqfs and charity activities in some cities of the Balkans such as Shumen, Anabolu, Travnik and Vodina is a statesman who has remained in the forefront of his time with charity works and the waqfs that he established, besides his administrative duties.

Keywords: Muhsinzâde Mehmed Pasha, Ottoman Empire, Waqf, XVIII. century.

KISALTMALAR

a.g.e	Adı geen eser
a.g.m	Adı geen makale
a.g.md.	Adı geen madde
AE. SMST. III	Ali Emiri/III. Mustafa
bk.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C. AS.	Cevdet/Askeriye
C. MF	Cevdet/Maârif
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
d.	Defter
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
e.	Evrak
Ed.	Editör
S.	Sayı
TDK	Türk Dil Kurumu
TSMA	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TTK	Türk Tarih Kurumu
VGMA	Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Babası Abdullah Paşa'nın Travnik'teki Türbesine Ait Fotoğraf.....	19
Şekil 1.2. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Babası Abdullah Paşa'nın Travnik'teki Türbesinin Batı Yönünden Görünümü.....	19
Şekil 1.3. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Babası Abdullah Paşa'ya Ait Mezar Taşı.....	20
Şekil 1.4. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın İstanbul'daki Muhsinoğlu Hanı.....	30
Şekil 1.5. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın İstanbul'daki Muhsinoğlu Hanının Avlusu	30

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Vodina'daki 1169/1756 Tarihli Vakfına Ait Bilgiler	50
Tablo 2.2. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Travnik'teki Ebubekir Hamamı Vakfına Ait Bilgiler	56
Tablo 2.3. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Travnik'teki 1181/1767 Tarihli Para Vakfına Ve Harcamalarına Ait Bilgiler	60
Tablo 2.4. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Travnik'teki 1182/1768 Tarihli Para Vakfına Ve Harcamalarına Ait Bilgiler	66
Tablo 2.5. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Anabolu'daki Zeytin Ağcı Vakfına Ait Bilgiler	69
Tablo 2.6. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Şumnu'daki 1186/1772 Tarihli Vakfına Ait Bilgiler	75
Tablo 2.7. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Kaçanik ve Pirlepe Derbendleri Vakfına Ait Bilgiler	84

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, kurulduğundan itibaren, hem fiziki ve siyasi hem de sosyal ve kültürel olarak hızla genişlemiş ve etkilerini Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarına kadar ulaştırmıştır. Osmanlı Devleti'nin gelişimini etkileyen faktörler arasında devletin jeostratejik konumunun yanında merkeziyetçi yönetim anlayışı ve takip edilen politikalar da önemlidir. Devletin gelişimini etkileyen diğer önemli faktör ise Osmanlı bürokrasisinde yetişen devlet adamlarının yetenekleri, almış oldukları terbiye ve tecrübedir. Devlet içindeki vazifelerinde, gittikleri yerlerde devletin bekasını ön planda tutan çalışmalarda bulunmuşlar; bununla beraber adalet ve hoşgörü ile hareket etmişlerdir. İslamiyetin gereklerini kendi yaşamlarında ve devlet kademelerinde uygulamaya özen gösteren bu devlet adamları yaptıkları çalışmalar ve bıraktıkları hayrât ile bu durumu ortaya koymuşlardır.

XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, iç ve dış nedenlerin bir araya gelmesiyle çözülme sürecine girmiş ve bu süreç sonraki yıllarda artarak devam etmiş; siyasi, idari, askeri ve toplumsal açıdan kötüye gidiş süreci yaşanmış ve bu da devletin tüm kurumlarına sirayet etmiştir. Eskiden olduğu gibi savaşların kazanılamaması, savaşların uzun sürmesi, ganimet türü gelirlerden yoksun kalınması gibi nedenler devletin ekonomik gücünü zayıflatmaktadır. Bununla beraber artan savaş masrafları nedeniyle de devlet giderleri artmıştır. İçeride ise padişahların gerekli sorumlulukları almamaları ve kişilikleri ile sadrazamların ve devlet adamlarının tecrübesizlikleri ya da bilgisizlikleri, devlet içinde çözülmenin diğer nedenlerindendir.

Devletin içinde bulunduğu kötü gidişat, geleneksel yönetim yapısında ve dış dünya ile olan ilişkilerde tutum değişikliğine neden oldu ve bazı ıslahatlara ihtiyaç duyuldu. Bundan dolayı XVIII. yüzyıl, genel anlamda Osmanlı Devleti'nin kabuk değiştirmeye başladığı dönem olarak kabul edilir. Osmanlı dış politikası ve diplomasisinde önemli değişimler yaşanırken yeni süreçte Osmanlı Devleti, savunma ağırlıklı bir savaş politikası izledi. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin yeni rakibi ise Rusya olmuştur.

Rusya ile yapılan savaşlarda, hem valilikleri ve muhafızlık vazifeleri hem de iki defa sadaret makamına gelmesi Muhsinzâde Mehmed Paşa'yı, XVIII. yüzyıl Osmanlısının en büyük devlet adamlarından biri haline getirmiştir. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşının en

önemli şahsiyetlerinden olan Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın sahip olduğu kişisel yetenekleri, Osmanlı yönetiminin hemen her seviyesinde görev almasında edindiği tecrübeler önemli rol oynamıştır. Alt seviyelerde başladığı devlet hizmeti basamaklarını başarı ile tırmanmış; çeşitli valilik görevlerinden sonra sadrazamlığa kadar yükselmiş hatta ilk sadaretinden azlinden yaklaşık üç yıl sonra ikinci defa sadarete layık görülmüştür.

Muhsinzâde Mehmed Paşa, Bosna ve Rumeli valilikleri ile çeşitli memurluklardan sonra 7 Şevval 1178/30 Mart 1765 tarihinde sadarete davet edilmiş ve 8 Zilkade 1178/29 Nisan 1765'te İstanbul'a gelerek sadaret mührünü almıştır. Sadareti döneminde öncelikle Kıbrıs'ta meydana gelen ayaklanmaları bastırmış, Rusların tahrikleri sonucu Gürcistan'da karışıklıklar ortaya çıkmış, Ruslarla savaş ihtimali artmış ve bu durumlar Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın sıkıntılı bir dönem yaşamasına neden olmuştur. Bunlara rağmen Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın birinci sadareti döneminde, hükümetin otoritesini sarsacak doğrudan bir tehlike bulunmamaktadır; fakat merkezi otoritenin zayıflığını fırsat bilen bazı nüfuzlu kimseler ve devlet memurları, keyfi hareket ederek halka çeşitli zulümler yapmışlardır. Bu nedenle Muhsinzâde Mehmed Paşa, giderek şiddeti artan âyanlık mücadelelerine bir düzen vermek üzere çalışmalarda bulunmuştur.

Muhsinzâde Mehmed Paşa, sadareti boyunca Avrupa'daki siyasi gelişmeleri yakından takip etmiş ve bu konuda Avrupa haberleri ile ilgili mektupları okuyarak fikir sahibi olmuş, ayrıca seraskerlik, valilik, muhafızlık gibi yapmış olduğu görevler sayesinde asker ve savaş konusunda tecrübe edinmiştir. Rusya'ya karşı savaşın konuşulduğu bir dönemde, Rusların asker konusunda nasıl davrandığı ve gerektiğinde ordunun ihtiyaçlarının nasıl tedarik edildiğini görmüş olan Paşa'nın, Osmanlı-Rus savaşını uygun görmeyerek tecrübelerini ifade etmesi, savaş taraftarı Padişah tarafından sadareten azline neden olmuştur. 1768 Rus seferi sırasında, Mora'da Rum ayaklanması başlamış ve Muhsinzâde Mehmed Paşa Mora seraskeri tayin edilmiş ve yaptığı çalışmalarla isyanı bastırmıştır. Bu başarısından sonra hem Bosna valiliğine hem de Rumeli seraskerliğine tayin edilmiştir.

Muhsinzâde Mehmed Paşa, idari görevlerinin yanında, görevde bulunduğu yerlerde çeşitli vakıflar kurmuş ve hayır eserleri de bırakmıştır. Çalışmada, Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın hayatı, idari görevleri ve sadareti ele alınmış ve kurmuş olduğu vakıfları ile yapmış olduğu hayrâtı araştırılarak elde edilen bilgiler sıralanmıştır. Vodina, Travnik, Anabolu, Şumnu, Silistre, Kaçanik ve Pirlepe gibi yerlerde vakıflar kurmuş ve çeşitli

hayrât bırakmıştır. Rumeli valisi olduğu dönemde, Vodina’da üç mumhane dükkanı, iki kahvehane, iki bakkal dükkanı, bir berber ve bir hasırcı dükkanını; Vodina’daki babası Muhsinzâde Abdullah Paşa’nın Camii ve kendi adıyla anılan bir başka camiin masraf ve ihtiyaçlarının karşılanması için vakfetmiştir.

Muhsinzâde Mehmed Paşa’nın vakıf ve hayrâtından bazıları Travnik’te bulunmaktadır. 1177/1764, 1179/1765, 1181/1767, 1182/1768, 1183/1770 tarihli vakfiye ve mübayaa hüccetlerine göre Travnik’de cami, medrese, muallimhane ve çeşme inşa ettirmiştir. Bunların bakımı, hizmet edenlerin giderleri ve diğer masraflarına sarf edilmek üzere, 7.000 kuruş nakit para ve Travnik’te sekiz adet oda, iki sofa, ahır, samanlık ve gölgelik bulunan bir han, meyveli ve meyvesiz ağaçlar bulunan bir bahçe, bir ev ve çayır vakfetmiştir.

Muhsinzâde Mehmed Paşa, Mora valisi olduğu dönemde Anabolu’da 115 kök zeytin ağacını satın alarak burada bulunan iki çeşmenin tamir ve bakımı için vakfetmiştir. 1186/1772 yılında ise Şumnu’da bulunan bir bostan arsası ve iki değirmeni, geliri Şumnu yakınlarındaki Hırsova’da bulunan kendi adı ile anılan camii ve mektep ile Şumnu’daki Muhsinzâde Mehmed Paşa Tekkesi’nin masraflarına sarfedilmek üzere vakfetmiştir.

Muhsinzâde Mehmed Paşa, Vidin muhafızlığından sonra 20 Şaban 1185/28 Kasım 1771 tarihinde ikinci defa sadrazam oldu ve serdâr-ı ekrem tayin edildi. Bu dönemde de Osmanlı ordusunun yetersizliğinin farkında olan sadrazam, Rusya ile barış yapmak için girişimlerde bulundu. Rusya ile barışın gerçekleştiği Küçük Kaynarca Antlaşması (26 Temmuz 1774) esnasında Muhsinzâde Mehmed Paşa’nın hastalığı ilerledi ve 22 Cemaziyelevvel 1188/31 Temmuz 1774 tarihinde Karinâbâd kasabasında vefat etti.

1. Konunun Kaynakları Üzerine

1.1. Kaynaklar

Muhsinzâde Mehmed Paşa, XVIII. yüzyılın önemli devlet adamlarındandır. Kullanılan kaynaklar da ağırlıklı olarak onun dönemini içermektedir. Araştırmanın temel kaynağı, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki vakıf defterleri ve kayıtları ile diğer belgelerden oluşmaktadır. Bu arşivlerde tarama yoluyla yapılan araştırmada konuyla ilgili çok fazla belgeye ulaşılmıştır. Araştırmanın konusu ve kapsamı dahilinde 7 adet vakfiye tespit edilmiş ve incelenmiştir.

Bunun dışında 5 de mübayaa hücceti ve çok sayıda ilam ve berat türünde belge de çalışmaya katkı sağlamıştır. VGMA Arşivinde, Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın kurmuş olduğu vakıfların kayıtları yer almaktadır. 1169/1756 tarihli Vodina'da bulunan vakıf 503 numaralı defterdedir. Travnik'te bulunan kayıtlar 456 ve 101 numaralı defterdedir. Anabolu'daki 1184/1770 tarihli vakfı ile ilgili kayıt 503 numaralı defterde bulunmaktadır. 1186/1772 tarihli 503 numaralı defterde ise Şumnu'daki vakfa ait bilgiler bulunmaktadır. Bu kayıtlarda vakıf kuran kişinin ismi ve ünvanıyla birlikte baba adı ve görevinden bahsedilmektedir. Vakfedilen hayrâta ve akar dışında gelirin nasıl işletileceği ve vakıf gelirinin nerede ve nasıl kullanılacağına dair bilgiler edinmek mümkündür. Ayrıca bu belgelerde bulunan bilgiler bize birçok yeni belgeye ulaşmamız konusunda yardımcı olmaktadır.

Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın babası Abdullah Paşa'nın bir dönem sadrazamlık yapması, amcası Mehmed Efendi'nin Osmanlı Devleti'nde çeşitli memurluklarda bulunması açısından bakılacak olursa Muhsinzâde ailesi dönemin önde gelen ailelerindendir. Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Asım Efendi'nin yazdıkları, *Târîh-i Râşid* ve *Zeyli* adlı eserde, dönemin siyasi olayları hakkında ayrıntılı bilgiye erişilebilir ve Muhsinzâde ailesi ile ilgili bilgiler için yararlanmak mümkündür.

Ahmed Vâsıf Efendi, 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşının ve Kırım için verilen mücadelenin şahitlerindendir. *Mehasinü'l-Asar* ve *Haka'iku'l-Ahbar* adlı eseri bu çalışmanın temel kaynaklarından biridir.

1.2. Araştırma Eserler

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın yazdığı *Osmanlı Tarihi*'nde yer alan XVIII. yüzyıl Osmanlı sadrazamlarına ait bilgiler, çalışmada yararlanılan bilgiler arasındadır. İlgili kısımlarında Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın yaşadığı dönemdeki siyasi gelişmeler ve Paşa'nın idari görevleri hakkında bilgilere ulaşmak mümkündür. Ayrıca eserin diğer ciltlerinden de çalışmanın diğer kısımları için istifade edilmiştir.

Çalışmanın ana temalarından biri olan vakıflar konusunda çok sayıda eserden yararlanmak mümkündür. VGM yayınlarından çıkan *Bosna-Hersek Vakıfları* adlı eserdir, bu çalışmaya konu edinilen vakfiyeler hakkında yararlanılmıştır. Ahmet Akgündüz'ün

İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi adlı eseri; Ziya Kazıcı'nın *İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar*; Görgün Özcan'ın *Osmanlı Şehirciliği ve Vakıflar* adlı eserinde, çalışmada kullanılan vakıflarla ilgili detaylı bilgiye erişmek mümkündür.

Hulasatül - İtibar, Ahmed Resmî'nin 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşını konu alan eseridir. Ahmed Resmî, kritik göreviyle Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın en yakınında olan kişilerdendir. Osmanlı-Rus savaşının tüm safhalarının önemli tanıklarındandır ve Küçük Kaynarca Antlaşması'nı imzalayan heyetin başkanıdır. Osman Köksal'ın yayına hazırladığı bu eser konu hakkında yararlanılan eserdir. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın yakın tanıklarından olan Ahmed Resmî'yi konu edinen diğer yazar ise Virginia Aksan'nın; *Savaşta ve Barışta bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmed Resmi Efendi (1700-1783)* adlı eseridir.

Adnan Baycar'ın hazırladığı *Osmanlı-Rus İlişkileri Tarihi, (Ahmed Câvid Bey'in Müntehabâtı)*, adlı eser Osmanlı-Rus ilişkilerini savaş tarihi açısı inceleyen bir eserdir. Bu açıdan incelendiğinde bu çalışmanın Rusya ile ilgili kısımlarında yararlanılan kaynaklar arasındadır. Erhan Afyoncu'nun editörlüğünü yaptığı, Johann Wilhelm Zinkeisen'in yazdığı *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* 'nde, çalışmanın içerdiği dönem hakkında siyasi bilgilere ulaşılmıştır.

Yuzo Nagata'nın *Muhsin-Zâde Mehmed Paşa ve Âyanlık Müessesesi* adlı eseri ise konumuza kaynaklık eden ve temel hatlarıyla yararlanılan önemli eserlerdendir. Paşa'nın yapmış olduğu idari görevler, Osmanlı Devleti'ni son dönemlerinde meşgul eden âyanlık açısından incelenmiş ve âyanlığın gelişimi ortaya konulmuştur.

Ekrem Hakkı Ayverdi'nin *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri* adlı kitabında Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın kurduğu vakıfların bulunduğu kazalar hakkında bilgilere ulaşılmış ayrıca bu vakıfların bazılarının kısaca söz edilmektedir.

Yukarıda bahsedilen eserlerin dışında konu hakkında çeşitli makaleler ve ansiklopedi maddelerine de ulaşmak mümkündür. Bunlardan çalışma için kullanılanlar şunlardır: Mehmed Süreyya'ya ait *Sicilli Osmani* adlı eserde 'Mehmed Paşa (Muhsinzâde)' başlığında konuya ait bilgiler bulunmaktadır. Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde, Yuzo Nagata tarafından "Muhsinzâde Mehmed Paşa" isimli madde, Feridun Emecen, "Abdullah Paşa- Muhsinzâde" maddesi, Nazif Öztürk, "Osmanlı Döneminde Vakıflar",

Türkler, Hasan Yüksel, “Vakfiye”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Nazif Öztürk, “İslam ve Türk Kültüründe Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi*.

2. Konu, İçerik, Önem ve Sınırlılıkları

Osmanlı devlet ve toplum düzeninin önemli bir geleneği olan vakıflar konusunda son yıllarda yapılan çalışmalarda Osmanlı vakıfları anlatılmakta ve böylece bir çok esere de ulaşılmaktadır. Vakıflar, kişiye ait özel bir malın, kamuya tahsis edilmesiyle ortaya çıkan sosyal bir kurumdur. Amacı insanların ve hatta hayvanların yaşamını kolaylaştırmak ve kurucusuna dini ve sosyal yararlar sağlamaktır. Vakıf kurumu, Osmanlı İmparatorluğu’nda en parlak günlerini yaşamıştır, özellikle Balkanlar’da yapılan iskan hareketleri sırasında vakıfların oynadığı rol çok önemlidir. Muhsinzâde Mehmed Paşa’nın kurmuş olduğu vakıflar ve hayrâtı da genellikle Balkanlar’da bulunmaktadır. Muhsinzâde Mehmed Paşa’nın kurmuş olduğu vakıflar hakkında bazı kaynaklarda bazı bilgiler bulunsa da bunlar yüzeysel olarak ifade edilmiş ve konu hakkında detaylı bilgi verilmemiştir. Ayrıca elde edilen kaynaklarda, konu hakkında bütüncül bir bilgiye de ulaşılammıştır.

Muhsinzâde Mehmed Paşa’nın hayatı ve idari görevleri anlatılırken biyografi tarzında yazım ortaya konulmuştur. Osmanlılar döneminde peygamberler ve evliya hayatlarını anlatan biyografi türünde kitaplar yazılmıştır. Bunların yanında Süleymanname ve Selimname gibi padişahı ve dönemini anlatan eserler de bulunmaktadır. Dönemin şahsiyetleri hakkında da bilgiler bulunan bu eserlere, terceme-i hâl ve vefeyât gibi eklemeler de yapılmıştır.¹ Bir biyografinin tarihsel gerçekliğe uygun olması, yapısının sağlam inşa edilmesi, tarafsız ve belgelere dayalı olması gerekmektedir. Bu sayede, tarihi olaylar geçmişte yaşayan kişilerin hayatlarının bilinmesiyle daha iyi anlaşılmıştır. Bu çalışma ile Muhsinzâde Mehmed Paşa’nın hayatı üzerinden, dönemin tarihi olayları anlaşılmaya çalışılmıştır fakat bu esnasında Osmanlı tarihi ile ilgili biyografi çalışmalarının bazı zorlukları hakkında deneyim sağlanmıştır. Bu zorlukların başında Osmanlı biyografi çalışmalarının genel yetersizliği gelmektedir. Bu yetersizliklerden biri ise kişilerin yetişmesi, gençliği ve ilk eğitimi hakkında neredeyse hiç bilgi bulunmamasıdır. Kişiler hakkındaki bilgiler genellikle kişilerin mesleklerinde belli bir dereceye eriştikten sonrası

¹ Ferudun Emecen, “Osmanlı Kronikleri ve Biyografi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 3, 1999, s. 82-89.

için bulunmaktadır, bu yüzden bu kişilerin nasıl yetiştirildiklerini ve ne gibi kademelerden geçtiklerini saptamak kolay görünmemektedir.

Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Hayatı ve Vakıfları adlı bu çalışmayla hem Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın hayatı hakkında toplu bir bilgi kaynağı oluşturulmak istenmiş hem de kurmuş olduğu vakıflar hakkındaki araştırmayla, yapılan vakıf çalışmalarına katkı sağlanmak istenmiştir. Temel amaç ise Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın hayatını incelemek ve kurmuş olduğu vakıfların eğitim, sosyal, kültürel, ekonomik ve dinî hizmetlerinin hangi seviyede ve nasıl yaptığını tespit etmek; bununla beraber bu vakıfların döneme nasıl katkı sağladıklarını açığa çıkarmaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın temel soruları şu şekildedir;

1. Muhsinzâde Mehmed Paşa kimdir? Hangi görevlerde bulunmuş ve bıraktığı vakıf ve hayrâtı nelerdir? Bunların mahiyeti nedir?
2. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın vakıfları hangi usullerle ne şekilde kurulmuştur? Amaçları ve işlevleri nelerdir? Vakıfların Osmanlı kültür ve medeniyetinin gelişmesine katkıları ve siyasi etkileri neler olmuştur? Vakıfların şehir hayatına, ekonomisine, dini hayata ve eğitim alanına ne gibi katkısı olmuştur? Ne tür varlıkları ve gelirleri vardır ve bunlardan ne şekilde istifade edilmektedir? Vakıflar varlığını nasıl sürdürmüştür veya hangi zorluklarla karşılaşmıştır? Vakıflar nasıl yönetilmiş ve denetlenmiştir? Vakıfların gelir ve giderleri nedir?

Tarihsel kısıtlama açısından bakıldığında çalışma, Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın hayatı olan dönem dışına çıkılmamış ancak çalışmanın anlaşılması açısından dönemin önemli olayları hakkında bilgi verilmiştir. Çalışılan vakıflar; mülhak, hayri, yarı ailevi ve para vakıflarından oluşmaktadır ve çalışmanın bu haliyle, vakıflar konusunda bir çok esere konu olmuş vakıf türleri hakkında bu vakıfların tarihine de ışık tutacağını düşünülmektedir.

Vakıf, topluma sağladığı yararlardan başka ait olduğu şehre de ekonomik ve sosyal açıdan hayat vermektedir. Osmanlı şehirlerine bakıldığında, hem şehrin ortaya çıkması hem de var olan şehirlerin ayakta kalabilmesi için gerekli bazı desteklerin vakıflar tarafından giderildiği görülmektedir. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın kurmuş olduğu vakıfların bulunduğu şehirlere, aynı zamanda görev yaptığı yerlere bakılacak olursa bu şehirlerin Balkanlar'dadır. Çalışmada, Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın hayatı ve yapmış

olduğu idari görevler incelenirken kurmuş olduğu vakıfların neden Balkanlar’da olduğuna da açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın temel hedefini, Muhsinzâde Mehmed Paşa’nın hayatı ve idari görevleri çerçevesinde kurmuş olduğu vakıfların; kuruldukları şehre, dolayısıyla Osmanlı Devleti’ne olan katkıları oluşturmaktadır. Bugün, vakfın tanımı ve vakıf kurumu hakkında yapılmış çok sayıda araştırma ve eser bulunmaktadır. Bu eserlerdeki bilgiler, vakıflar hakkındaki detayları ortaya koymakta ve bu kurumu daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu nedenle vakıf kavramı, vakfın tarihi, çeşitleri ve türleri konusunda vermiş olduğumuz bilgiler giriş bölümündeki kısa bilgilerle sınırlıdır.

Muhsinzâde Mehmed Paşa hakkında çeşitli bilgilere ulaşılmış olmasına rağmen bunlar parça parça bilgilerden oluşmaktadır ve bir bütünlük oluşturmamaktadır. Bu çalışma ile Muhsinzâde Mehmed Paşa’nın hayatı, idari görevleri ve vakıfları hakkındaki bilgiler bir araya toplamak istenilmiştir. Muhsinzâde Mehmed Paşa hakkında yapılan tüm eserler bazı ana başlıklar altında ele alınmış olup detaylı bir şekilde başlıklar halinde verilmemiştir. Çalışmada, tüm bu faaliyetlerin ayrı ayrı olarak, ana ve alt başlıklar altında toplanmasının Paşa’nın hayatı, faaliyetleri ile vakıf ve hayrâtı konusunda daha anlaşılır bir sonuç ortaya koyacağı düşünülmüş ve böyle bir çalışmanın gereği görülerek hazırlanmıştır.

Araştırmada önce kaynak tespiti yapılarak veri havuzu oluşturulmuştur. Öncelikle araştırma konusu ile ilgili başta Muhsinzâde Mehmed Paşa vakfiyeleri, Osmanlı Türkçesi ile ilgili yazma literatür taranarak gerekli notlar alınmıştır. Daha sonra Muhsinzâde Mehmed Paşa’nın hayatı ve şahsiyeti ile ilgili bibliyografik eserler taranarak, tespit edilen bilgilerden notlar alınmıştır. Son olarak Muhsinzâde Mehmed Paşa hakkında arşiv belgeleri incelenmiş ve kurmuş olduğu vakıflarında icra edilen sosyal, ekonomik, kültürel ve dini faaliyetlere yönelik uygulamaları içeren arşiv belgeleri araştırılarak veri toplanması tamamlanmıştır. Verilerin toplanmasından sonra, öncelikle tasnife tabi tutulup, vakfiye, arşiv belgeleri, ve diğer araştırma eserler üzerinden gerekli tahlil, tenkit ve değerlendirme yapılmıştır.

3. Vakıfla İlgili Kavramlar

3.1. Vakfın Genel Tanımı

İslam tarih ve medeniyetinde önemli bir hayır kurumu olan vakıf, VIII. yüzyılın ortalarından XIX. yüzyılın sonlarına kadar bütün İslam devletlerinin sosyal, ekonomik ve

kültürel hayatına etki etmiştir. Vakfın temelinde insanlığa karşı şahsî ve vicdanî sorumluluk hissi; iyilik, şefkat, yardımlaşma/dayanışma duygusu vb. değerler ve bu değerleri kendisine ilke edinmiş kişinin hür iradesi bulunmaktadır.² Sözlükte “durmak; durdurmak, alıkoymak” anlamındaki vakıf (vakf) kelimesi terim olarak “bir malın mâliki tarafından dinî, içtimaî ve hayrî bir gayeye ebediyen tahsisi” anlamına gelmektedir. Ebû Hanîfe’ye göre vakıf, vakfedenin mülk bir aynı mülkiyetinde tutarak menfaatini fakirlere veya bir hayır cihetine tasadduk etmesidir. Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed vakfı, “menfaati insanlara ait olmak üzere mülk bir aynı Allah’ın mülkü olarak temlik ve temellükten ebediyen alıkoymak” şeklinde tanımlar.³ Diğer ifadeye göre vakıf; taşınır veya taşınmaz bir değer belli gayelerle bir amaca yönelik tahsis edilmesinden dolayı ortaya çıkan hukukî statüye ve süreklilik kavramına sahip; malın doğrudan kendi kendini temsil ettiği bir akiddir. Bu akid tescil olunduktan sonra şartlar kurucusu dahil herkesi ilgilendirmektedir.⁴

İslâm dünyasının her yanında bulunan mescid ve camiler, mektep ve medreseler, imaretler, tekke, hankah ve zâviyeler, kütüphaneler, misafirhaneler, hastahaneler, çeşmeler, hamamlar, yollar, köprüler, kervansaraylar gibi eserler, hayrât kavramının tezahürleridir.⁵ Türk-İslam devletlerinde ve toplumlarında bilinen bu hayrât, en yaygın biçimiyle, Osmanlı Devleti’nin hüküm sürdüğü dönemde ve coğrafyada uygulanmıştır. Bu dönemde, imar ve iskan sisteminin önemli bir unsuru olarak görülen vakıf kurumu; köylerin, mahallelerin, şehirlerin kuruluşu, gelişmesi ve ihyasında önemli rol oynamıştır. Bunlar arasında eğitim, öğretim, sağlık, din, sosyal yardım, kültür, ulaşım, ticaret ve belediye kurumlarına ait pek çok yapı türü, vakıf sistemi tarafından yürütülmüştür.⁶

Vakıf müessesesi, yüzyıllardan beri İslam memleketlerinde çok büyük ehemmiyet kazanmış, sosyal ve iktisadi hayat üzerinde derin tesirler yapmış dinî ve hukukî bir müessesedir.⁷ Vakıflar, sadece Allah rızasını kazanmak için varlıklı kimseler tarafından kurulan ve menfaatini sadece ihtiyaç sahiplerinin kullandığı müesseselerdir. Vakıf kuran kimse vakfettiği mülkünü tamamen elden çıkarmış ve onu Allah’ın mülkü haline dönüştürmüş olmaktadır. Vakfedildikten sonra, vakfeden kişi dahi geri dönüp bu mülke el

² Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, *DİA*, C. 42, 2012, s. 479.

³ Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *DİA*, C. 42, 2012, s. 475.

⁴ Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 21.

⁵ Yediyıldız, a.g.md., s. 479.

⁶ Nazif Öztürk, “Osmanlı Döneminde Vakıflar”, *Türkler*, C. X, 2002, s. 798.

⁷ Fuat Köprülü, “Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: II, Ankara 1942, s. 1.

koyamaz, bu da vakıflarda devamlılık şartını beraberinde getirmektedir.⁸ Vakıf müessesesinin dayandığı temel kaynaklar ise Kur'an-ı Kerim, Hadis-i Şerifler ve İslam hukukçularının eseridir.⁹

Osmanlı memleketlerinde her vakıf, ayrı bir birim halinde bir erkek ya da kadın nâzırın denetiminde bir ya da birden fazla mütevellî tarafından yönetiliyordu. Devletin kadılar vasıtasıyla vakıflar üzerinde genel bir denetimi vardı.¹⁰

Hayrâtın devamlılığı ve düzenli biçimde işlemesi için tarım alanları, bina, nakit para gibi gelir kaynaklarına sahip olması gerekmektedir. Bunlara “asl-ı vakf” ya da “akar” denilmektedir. Vakıflar, İslam dünyasında çeşitli köy ve şehirlerin kurulması veya yeniden teşkilatlandırılmasında büyük rol oynamıştır.¹¹ Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın vakıf ve hayrâtında da bunun örnekleri görülmektedir. II. Bölümde bilgileri verilecek olan bu vakıflar ve hayrât, bulundukları kazaların bakımı, din hizmetleri ve belediye hizmetleri gibi ihtiyaçların giderilmesinde büyük katkı sağlamıştır.

İnsanları vakıf kurmaya yönelten sebepler arasında dünya hayatının geçici olması, insan ömrünün sınırlı olması, dünya malının sadece ahireti kazanmak için Allah tarafından verildiği düşüncesi yer almaktadır.¹² Osmanlı Devleti'nde padişah ve haneden üyeleri de dahil olmak üzere vezirler, paşalar, beyler ve efendiler gibi birçok üst düzey yönetici çok sayıda vakıf kurmuştur.¹³ Muhsinzâde Mehmed Paşa da bu vâkıflardan biridir ve kurmuş olduğu vakıfların vakıf şartnamelerinde vakıf kurma gerekçelerini açıkça ifade etmektedir.

Vakıf müessesesi, İslam memleketlerinin, özellikle Selçuklu ve Osmanlı zamanında; Türk dünyasının sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında ehemmiyetli bir rol oynamış olan dini, hukuki ve sosyal bir müessesedir.¹⁴ Şehirler imar edilirken, İslam geleneğinden miras aldıkları vakıf kurumunu kullanan Osmanlı toplumunda vakıf müessesesi, hem teorik açıdan hem de uygulamada oldukça gelişmiş; şehirlerin kuruluşu, imar ve iskan konusunda Osmanlı'ya özgü modeller ortaya çıkmıştır. Vakfın amacı ve

⁸ Ziya Kazıcı, *İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1985, s. 28.

⁹ Sipahi Çataltepe, *İslam-Türk Medeniyetinde Vakıflar*, Türkiye Milli Kültür Vakfı Yayınları-3, İstanbul 1990, s. 15-18.

¹⁰ Yediyıldız, a.g.md., s. 479.

¹¹ Yediyıldız, a.g.md., s. 479.

¹² Öztürk, (1995), s. 20.

¹³ *Bir Medeniyetin İzdüşümü Vakıflar*, Editör: Mehmet Kurtoglu, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2014, s. 21.

¹⁴ Bahaeddin Yediyıldız “Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü”, *Vakıflar Dergisi*, S. XIV, 1982, s.19.

şuuru çerçevesinde gelişen bu müesseseler, Osmanlı şehirlerinin kuruluş ve gelişmelerinde, günlük hayatın işleyişinde son derece etkin bir rol üstlenmişlerdir.¹⁵ Nazif Öztürk, vakfın amacı ve topluma etkisi konusunda şöyle söylemektedir:

Vakıf, evrensel bir medeniyet projesinin merkezinde yer alan, erdemli insanların uygulayabileceği, insanî boyutu çok yüksek, çağlar boyu değerinden hiçbir şey kaybetmeyen sivil, demokratik bir oluşumdur. Toplumsal ihtiyaçların sebebi ne olursa olsun vakfın gayesi, cemiyette mevcut olan bu yoksunluk ve yoksulluğa çare bulmaktır.”¹⁶

Şehircilik ve imar söz konusu olduğunda vakıflar, çevreyi düzenlemesi ve kendinden sonra oluşacak imar faaliyetlerine yol göstermesi açısından önemlidir. Osmanlı Devleti’nde de şehrin ihtiyaç duyduğu kamusal hizmetlerin çoğunluğu vakıflar aracılığıyla yapılmaktadır; eğitim için medrese ve kütüphaneler yapılması ve işletilmesi, cami ve tekkelerin yapılması ve ihtiyaçlarının giderilmesi, sosyal yardımlaşma için aşevleri açma, yolcular için misafirhaneler inşa etme gibi hizmetler bu kamusal hizmetlere örneklerdendir. Osmanlı ümerası, görevleri esnasında kendilerine tahsis edilen gelirlerden vakıflar kurarak şehirlerin gelişimine katkıda bulunmuşlar ve hayırsever kişiler olarak anılmışlardır.¹⁷

Vakıflar, şehrin kimliğini oluştururken sadece yeni binaların yapılması şeklinde çalışmakla kalmamış, aynı zamanda yıkık, köhne ve harabe yerlerin de gereken tamiri yapılarak kullanılabilir hale getirilmesini sağlamışlardır. Muhsinzâde Mehmed Paşa da tüm İslam ve Ortadoğu şehirlerinde görülen şekilleri ile vakıf geleneğinin en güzel örneğini, kurmuş olduğu vakıflarla göstermektedir. Bu vakıfların kurulmuş olduğu döneme bakılacak olursa Osmanlı Devleti’nin en ağır şartları taşıyan antlaşması olma özelliğine sahip olan Küçük Kaynarca Antlaşması öncesindedir. Osmanlının içinde bulunduğu bu savaş döneminde Muhsinzâde Mehmed Paşa, gerek idari görevleri ve gerek burada kurmuş olduğu vakıflarla Balkanlarda tutnabilmenin yollarını aramış ve bulmuştur.

3.2. Vakıf Türleri

Vakıflar; kurulmalarında gözetilen şartlar, vakfa tahsis edilen mallar ve bu malların tasarruf şekli ya da vakfın yönetim şekli açısından çeşitli tasniflere tabi tutulmuşlardır. Buna göre vakıflar şu şekilde ele alınmaktadır:

¹⁵ Hilmi Ziya Ülken, “Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği”, *Vakıflar Dergisi*, S.IX, 1971, s.13; Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara 1988, s.401.

¹⁶ Nazif Öztürk, “İslam ve Türk Kültüründe Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi*, S: 29, s. 9.

¹⁷ Görgün Özcan, *Osmanlı Şehirciliği ve Vakıflar*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, s. 112-114.

1. Amaçlarına göre vakıflar: Kuruluş amaçlarına göre vakıflar hayrî vakıflar ve aile vakıfları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Hayrî vakıflarda temel kural vakıf mallarının aslından veya gelirinden tüm insanların veya fakir ve muhtaçların, hatta hayvanların dahi yararlanmasıdır. Amaç Allah rızasını kazanmaktır. Cami ve mescidler, medreseler, kütüphaneler, hastaneler, köprüler, yollar vs... gibi yapıların tamamı hayır amaçlı vakıflar kapsamındadır. Aile vakıfları ise vâkıfın çocukları veya soyundan gelen diğer aile üyelerinin yararına tesis ettiği vakıflardır. Bu vakıflar islam hukukçularının çoğunluğu tarafından kabul görmemiştir çünkü hayır amaçlı bir vakfın belli bir ailenin yararına değil, herkesin ya da ihtiyaç sahiplerinin yararına olması gerekir.¹⁸
2. Mülkiyet durumlarına göre vakıflar: Sahih vakıflar ve gayrisahih vakıflar olarak ikiye ayrılır. Sahih vakıf, özel mülkün vakfedilmesi neticesinde olmaktadır yani vâkıfın kendi mülkiyeti altındaki malından vakfetmesi gerekmektedir. Gayri sahih vakıflar ise, mülkiyeti devlete ait toprakların padişahlar tarafından şahıslara temlik edilmesi sonucunda ortaya çıkan vakıf türüdür, bunun için padişahın izni ve gerekli kamusal hizmetin gerçekleşmesi gerekir. Arazinin çıplak mülkiyeti (rakabe) devlette kalır ve tasarruf hakkı ile vergi gelirleri vakfa geçer. Bunlar, kamu yararına olan hizmetlerin yaygınlaştırılması için merkezi hükümetler tarafından desteklenmiştir.
3. Kira gelirlerine göre vakıflar: Vakıflara ait gelir kaynaklarının İslam hukuku çerçevesinde, vakıf şartnamelerinde yazılı esaslara uygun olarak işletilmesi zorunludur. Bu vakıflar dört kısımda incelenmektedir; Birincisi İcâre-i Vâhideli (tek kiralı) vakıflar; müstegâllat denilen vakfa gelir sağlayan malların işletilmesiyle elde edilen gelirler vakfiyedeki amaçlar doğrultusunda kullanılır. Tek kiralı vakıflar, mütevellîleri tarafından ay ya da yıl gibi sürelerle rayiç bedeli ile kiraya verilen yerlerdir. Burada alınacak kiralar vakfiyede belirtilen kişi ve kurumlara verilir.¹⁹ İkincisi İcâreteynli (iki kiralı) vakıflardır; vakıf olan bir akarın gerçek kıymetine yakın veya eşit peşin kira bedeli (icâre-i muaccele) ve buna ilâve olarak her ay yahut yıl sonunda ödenecek veresiye kira bedeli (icâre-i müeccele) karşılığında kiraya verilmesi muamelesine denir. Böyle çift

¹⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiye ve Istılahat-ı Fıkhiyye*, Enes Sarmaşık Yayınları, İstanbul 1999, C.4, s. 284.

¹⁹ Ömer Hilmi Efendi, *İthaf-ül-Ahlâf fî Ahkâm-il Evkaf*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1977, s. 13-17; *Bir Medeniyetin İzdüşümü Vakıflar*, s. 27-32.

kira bedeli ile kiraya verilen vakıf mallara icâreteynli vakıflar denilmektedir.²⁰ Üçüncüsü mukataalı vakıflar; Vakıf idaresi, üzerinde bina, ağaç vs. gibi şeyler bulunmayan vakıf arazisinin mali durumunun yetersizliği nedeniyle işletemezse, araziye atıl bırakmamak ve vakfa gelir sağlamak maksadıyla icar bedeli senede ödenmek üzere kiraya vermesi halidir. Dördüncüsü ise gedik vakıflardır; gedik, vakıf ve devlet arazisi üzerinde yetkililerin izni ile inşa edilen bina ve oluşturulan bahçe anlamına gelen ‘girdâr’ ve tamir için bir akarın çıplak mülkiyeti üzerinde sahip olunan mücerred bir anlamına gelen ‘hulüvv’ gibi sözcüklerden oluşan bir tasarruf şeklidir. Vakıf bir dükkan üzerinde aynî bir hak sahibi olmak isteyen kimse, belli bir miktar para vererek dükkanın tamirine harcanmasını, kendi mülkü olmak üzere dükkana malzeme yerleştirilmesini, her yıl cüzi bir kira bedeli dahi vermeyi şart koşarak süresiz bir kira sözleşmesi yapılırdı. Dükkandaki bu malzemelere gedik deniyor ve böylece kiracı sınırlı bir aynî hakkın sahibi olurdu.

4. Yönetimlerine göre vakıflar üç grupta incelenmektedir: birincisi Mazbut vakıflar; Mütevellileri münkariz olmuş (kalmayan) vakıfların devamlılığını sağlamak için, doğrudan doğruya Evkaf Nezâreti tarafından idare edilen vakıflardır. Bunlar da kendi içinde üçe ayrılırlar: Selâtin Vakıfları, Mütevellisi kalmayan vakıflar, İdaresi mazbut vakıflar. İkincisi Mülhak vakıflardır; Evkaf Nezaretî’nin nezaret ve kontrolü altında mütevellileri tarafından idare olunan vakıflara denir. Bu çeşit vakıflar genellikle sahih vakıflardır. Vakıf işlerini müteveli yürütür. Evkaf Nezaretinin sadece nezaret hakkı mevcuttur. Üçüncüsü ise Müstesna Vakıflardır; Evkâf-ı Hümâyûn Nazırının nezaret ve müdahalesi olmayarak müteveli tarafından idare olunan vakıflardır. “Guzât ve Eizze” olarak kendi içinde ikiye ayrılmaktadır.²¹

Osmanlı toplumunda yukarıda adı geçen vakıf türlerinin dışında para vakıfları da bir vakıf müessesesi olarak gelişim göstermiştir. XV. yüzyıldan itibaren yaygınlık kazanmaya başlayan para vakıflarının Osmanlı vakıf sisteminin bir parçası olarak diğer vakıflardan ayrıldığı husus, mal varlıklarının nakit para olarak vakfedilmiş olmasıdır.

²⁰ Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen Istılah ve Tâbirler*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1966, s. 17-19; Ahmet Akgündüz, “İcâreteyn”, *DİA*, C. 21, 2000, s. 389.

²¹ *Bir Medeniyetin İzdüşümü Vakıflar*, s. 34-40.

Vakfedilen bu paralar çeşitli usullerle işletilmekte ve elde edilen gelir hayır cihetine sarf edilmekteydi. Diğer vakıflarda olduğu gibi para vakıflarında da vakıftan vazgeçmek söz konusu değildi ve ebedi olarak vakfedilmiş olurdu. Vakıf kurulurken belirtilen amaç için harcanacak gelir para vakıflarında vakfedilen paranın aslına dokunulmaksızın işletilmesi ile karşılanmaktadır.²²

3.3. Vakfiye

Vakfiye veya vakıf-nâme, kısa ifadesiyle; vâkıfın, vakfın teşekkülü ve işleyişi hususunda tanzim ettiği hüküm ve kaideleri ve bunların kadı tarafından tescilini ihtiva eden hukuki bir vesikadır. Daha geniş anlamıyla ise vakfedilen bir malın hangi hayır işlerinde kullanılacağını, ne şekilde yönetileceğini gösteren senet anlamına gelmektedir. Vakfiyeler, tesis edilen vakfın nasıl idare edileceği, nerelere ne gibi harcamalar yapılacağı, kaç kişinin çalışacağı, bunlara ne kadar maaş ödeneceği, harcamaların hangi gelirlerle karşılanacağı, vakıftan kimlerin ne şekilde faydalanacağı gibi konuların, vâkıf tarafından ayrıntılı biçimde kaydedilmesiyle olmaktadır.²³ Yapılan akidde temel kurallar vakfiyede mevcuttur ve hâkimin kararıyla hükümler yazılı olarak ifade edilmektedir.²⁴

Vakfiyeler genellikle şu bölümlerden oluşmaktadır:

1. Tescil tevkîi veya tasdik ibaresi; Veliyyü'l-emr tarafından yetkili kılınmış kadı, vakfın lüzumuna ve tesciline karar verebilir.
2. Davet; Allah'a hamd ve Hz. Muhammed'e ve onun ailesine salât ve selâm sözleri içeren bölümde, ilgili âyet ve hadislerle, dünyanın fânî ve âhiretin bâkî olduğu, vakıf kurmanın önemi gibi bilgiler edebî bir üslûpla anlatılır; ancak bu kısım vakfiyenin hukukî bir rûknü sayılmaz.
3. Vâkıfa dair bilgiler; vakıf kurucusunun adı, baba adı, lakabı, mesleği ve ikamet yeri gibi kişisel ayrıntılardır.

²² Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları, Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003, s.317-321.

²³ Osman Gazi Özgüdenli, "Vakfiye", *DİA*, C. 42, 2012, s. 465.

²⁴ Öztürk, (1995), s. 21.

4. Vakfın hayrât ve akarının yani gelirlerinin tarifi ve tasviri; Vakfedilen mal ve mülkün miktarı, bulunduğu yer ve sınırları, iktisap şekli, inşa veya ihya edilen hayratın cinsi ve türü belirtilir.
5. Vakıf şartları; Vakfedilen mal ve mülkün icar ve işletme biçimi ve süresi, elde edilen vakıf gelirinin hangi alanlarda nasıl kullanılacağı, vakıf görevlilerine ve mensuplarına ödenecek ücret ve tahsisatı belirten şartlardır.
6. Mütevelli tarifi; Vakfiyelerde iki tür mütevelli bulunur. Birincisi tescil mütevellisidir, vakfın tescil işleminin tamamlanmasıyla görevi sona erer. İkincisi vâkıfın vakfının tevliyetini bıraktığı ve niteliklerini açıkladığı kimselerdir.
7. Vakıftan rücû ve murâfaa ile hâkimin kararı; Mezhep imamlarının vakıf konusundaki görüş farklılığından dolayı ortaya çıkan bir uygulamadır. Vâkıfın ölümünden sonra vârislerinin veya hayatta iken kendisinin pişman olması ihtimaline karşı vakfın iptalinin önlenmesine ilişkin bir rükündür.
8. Beddua bölümü; Burada vakfa yönelik olumsuz tasarrufları önlemek için vakfiyeden vakfiyeye değişen lânetler ve beddualara yer verilmiştir.
9. Tarih; Vakfiyenin bitiminde hicrî tarih yazıyla Arapça olarak yazılır.
10. Şühûdü'l-hâl; Vakıf tesisinde aleniyet şarttır, ayrıca İslâm hukukunda bir belgenin değeri zeylinde yer verilen şahitlere bağlıdır. Bunun için vakfiyenin tanziminde hazır bulunanların bir kısmının isimleri ve meslekleri yazılır. Nezaret, tevliyet veya evlâdiyet hak ve iddialarına dair zamanla sahte vakfiyeler tanzim edilmiş, bunların şer'î mahkeme sicillerine kaydedildiği de olmuştur.²⁵

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde; vakıf gayrimenkullerin tapusu, yapılacak hizmetlerin nicelik ve niteliklerini içeren vakfiye, ferman, hüccet, berat gibi vakıfla ilgili belgeler bulunmaktadır. Arşivde 2370 adet vakfiye ve kütük defteri vardır ve bu defterlerde 27.021 adet vakfiye ve benzeri belgenin yanında, çeşitli işlemlere ait belgeler bulunmaktadır.²⁶

²⁵ Hasan Yüksel, “Vakfiye”, *DİA*, C. 42, 2012, s. 469.

²⁶ Vakıflar Genel Müdürlüğü resmi internet sitesi, <https://www.vgm.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 05.05.2019).

BÖLÜM I

MUHSİNZÂDE MEHMED PAŞA’NIN HAYATI

1.1. Çocukluğu ve Eğitimi

Muhsinzâde Mehmed Paşa, Halepli bir tüccar olan ve uzun süre İstanbul’da ticaretle meşgul olan Muhsin Çelebi’nin (ö. 1081/1670-1671) oğlu Abdullah Efendi (Paşa)’nin oğludur. Babası Abdullah Efendi’nin doğum tarihinin 1660 yılı dolayları olduğu tahmin edilmektedir. Ailenin aslen Musullu olduğu rivayet edilir.²⁷ Mehmed Paşa’nın Muhsinzâde lakabı, dedesi Muhsin Çelebi’den gelmektedir.²⁸ Muhsin Çelebi’nin bir diğer oğlu da Musulî lakabı ile de meşhur olan Mehmed Efendi (Paşa)’dır. Mehmed Efendi, Muhsinzâde Mehmed Paşa’nın babası Abdullah Efendi’nin büyük kardeşidir. İstanbul’da kalemde yetişen Mehmed Efendi, önce matbah eminliği, daha sonra darphane eminliği, Şaban 1112/Ocak 1702’de de başdefterdarlık (defterdar-ı şıkk-ı evvel) görevlerinde bulunmuştur.²⁹ Muhsin Çelebi’nin oğlu Mehmed Efendi memuriyetinin sonraki yıllarında bürokrasiden seyfiye sınıfına geçmiş; Osmanlı askerî-mülkî sisteminde paşa ünvanı almıştır. Mehmed Efendi (Paşa) birçok önemli idarî görevde bulunmuş, Cidde’de vali iken 1122/1710’de vefat etmiştir.³⁰ Böylece bu aileden, aynı yüzyılda Muhsinzâde lakabı ile anılan iki Mehmed Paşa çıkmış; her ikisi de önemli idarî ve askerî görevlerde bulunmuşlardır.³¹

Araştırma konumuz olan Muhsinzâde Mehmed Paşa, kendisi de daha sonra paşa olan ve Muhsinzâde lakabı ile anılan Abdullah Efendi (Paşa)’nin oğludur. Abdullah Efendi, ağabeyi Mehmed Efendi (Paşa)’nin desteğiyle devlet hizmetine girmiş; ağabeyinin darphâne eminliği sırasında önce darphânede ona vekâletle işe başlamış (Şevval 1112/Mart 1701), daha sonra da asaleten darphâne eminliğine tayin edilmiştir (16 Zilkade 1114/3 Nisan 1703). 1703 yılında gerçekleşen Edirne Vak‘ası sırasında âsiler tarafından

²⁷ Feridun Emecen, “Abdullah Paşa- Muhsinzâde”, *DİA*, C. EK-1, 2016, s. 8.

²⁸ Mehmed Süreyya, “Abdullah Paşa (Muhsinzâde)” *Sicill-i Osmanî*, Yayına Hazırlayan: Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman, C. 1, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 82.

²⁹ Mehmed Süreyya, “Mehmed Paşa (Muhsinzâde)”, *Sicill-i Osmanî*, C. 4, s. 1064.

³⁰ Emecen, “Abdullah Paşa- Muhsinzâde”, s. 8-10.

³¹ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri; Yugoslavya*, C. II, 3. Kitap, İstanbul Fetih Cemiyeti, Seçil Ofset, İstanbul 2000, s., 448.

defterdarlığa getirilen Abdullah Efendi,³² bu isyanın finansında önemli rol oynamıştı. III. Ahmed'in Edirne'de tahta çıkışının hemen ardından görevi başmuhasibeciliğe nakledilen (10 Rebîülâhîr 1115/23 Ağustos 1703) Abdullah Efendi, isyan hareketine katılanların tasfiyesi sırasında daha alt bir makam olan küçük rûznâmçecilik görevine getirilmiştir (8 Receb 1115/17 Kasım 1703). Abdullah Efendi'nin bundan sonraki görevleri hakkında ayrıntılı bilgi olmamakla birlikte, kısa bir süre darphâne emniyetini üstlendiği ifade edilir.³³

Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın babası Abdullah Efendi, 19 Cemâziyelevvel 1120'de (6 Ağustos 1708) Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'nın kethüdâsı olarak görev yapmaya başlamış ve sadrazamın kızıyla da evlenmiştir (11 Cemâziyelevvel 1121/19 Temmuz 1709). Çorlulu Ali Paşa'nın azledilmesi ile kendisine verilen görev de alınmış ve başbâki kulluğuna getirilerek rütbesi tenzil edilmiştir.³⁴ Şehid Ali Paşa sadrazam olduğunda, onu yolsuzlukları ile tepki çeken Mısır Defterdarı Kaytas Bey'in teftişine görevlendirmiş; Mısır Valisi Abdi Paşa'nın yardımıyla Kaytas Bey'i yakalatıp idam ettirmiştir. Abdullah Efendi, bu başarısından dolayı Şevval 1127/Ekim 1715'de Mora Seraskeri Kara Mustafa Paşa'nın maiyetine, Mora defterdarı olarak gönderilmiştir.³⁵

Muhsinzâde Abdullah Paşa, defterdarlığı sırasındaki hizmetlerinden dolayı aldığı takdirlerle, Korfu adası muhasarasıyla görevli olan Kara Mustafa Paşa'nın yerine Rumeli beylerbeyiliği pâyesiyile Mora seraskerliğine tayin edildi (Rebîülevvel 1128/Mart 1716). Aynı yıl İnebahtı muhafızlığı görevi verildi fakat kısa süre sonra İnebahtı'ya başka birinin tayini üzerine vezirlik rütbesinin kaldırılmasını istedi ve İstanbul'a dönerek kapıcılar kethüdâsı oldu (Şubat 1717). İki ay sonra Vezîriâzam Arnavut Halil Paşa'nın kethüdâlığına getirilerek Paşa ile birlikte Avusturya cephesine gitti. Halil Paşa'nın azlinden sonra vezîriâzam olan Nişancı Mehmed Paşa'nın yerine nişancılık görevine başladı. Muhsinzâde Abdullah Paşa cephede de önemli hizmetlerde bulunmuş ve gördüğü takdir neticesinde Ramazan 1129/Ağustos 1717'de Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa'nın tavsiyesiyle vezir ünvanını tekrar elde ederek Halep valisi ve Niş muhafızı olarak görevlendirilmiştir. Üç ay geçmeden Vidin muhafızlığına getirilen Paşa, bir ay sonra da Edirne'ye çağrıldı ve

³² Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Asım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, Haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer, c. III (1134-1141/1722-1729), Klasik Yayınları, İstanbul 2013, s. 672.

³³ Emecen, "Abdullah Paşa- Muhsinzâde", s., 8-10; Mehmed Süreyya, "Mehmed Paşa (Muhsinzâde)" *Sicill-i Osmanî*, C. 4, s. 1064.

³⁴ Emecen, "Abdullah Paşa- Muhsinzâde", s. 8-10.

³⁵ Emecen, "Abdullah Paşa- Muhsinzâde", s. 8-10; Mehmed Süreyya, "Mehmed Paşa (Muhsinzâde)" *Sicill-i Osmanî*, C. 4, s. 1064.

yeniçeri ağalığına tayin edildi. 21 Safer 1130/24 Ocak 1718 tarihinde Niş Kalesi'nin tamiri ve muhafazası şartıyla Rumeli beylerbeyi oldu. Yeni görevi için Niş'e gittiğinde önüne çıkan kale muhafızı yeniçerilerin ulûfe talepleriyle karşılaşınca onları yatıştırmaya çalıştı fakat olay büyümeye devam etti. Kaledeki yeniçerilerle yerli kulu muhafızlar arasındaki anlaşmazlıkta yerli kulu taraftarı olduğu iddia edilerek yeniçerilerin baskısına mâruz kaldı. Niş'ten ayrılıp Aleksinaç'a gelerek durumu İstanbul'a bildirdi ve bunun üzerine Mayıs 1721'de Bosna valiliğine tayin edildi.³⁶

1730'da patlak veren Patrona Halil isyanında ikinci defa yeniçeri ağası olan Muhsinzâde Abdullah Paşa, sonrasında Adana (1143), Rumeli (1144), Bosna (1145) valisi olmuştur.³⁷ Dört yıl sonra Bender seraskerliği göreviyle beraber tekrar Rumeli valiliğine getirilmiştir. 1735-1739 Osmanlı-Rus savaşı başladıktan iki yıl sonra Avusturya-Rusya ittifakı gerçekleşince mühr-i hümayun Muhsinzâde Abdullah Paşa'ya verilmiştir (Rebiülahir 1150/Ağustos 1737).³⁸ Sadareti dört buçuk ay süren Paşa'nın niçin azledildiği hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Azlinden sonra 1151/1738 yılında İnebahtı muhafızı olarak görevlendirilen Abdullah Paşa bir yıl sonra Bosna valiliğine getirilmiş, 1154/1741'de ise Özi valiliği görevinde bulunmuştur. Daha sonra Bender muhafazası şartıyla Karaman valiliğine tayin edilmiş; 1743'te Vidin Muhafızlığı ile Niğbolu sancakbeyliğine, 1745'te Rumeli valiliğine tayin edilmiştir. 1161/1748 yılında Bosna valisi olan Abdullah Paşa Rebiülahir 1162/1749 yılında bu görevde iken vilayet merkezi Travnik'te vefat etmiştir ve burada bir türbesi olduğu bilinmektedir (Şekil 1.1-1.3).³⁹ Muhsinzâde ailesi, Rumeli'de özellikle de Bosna'da nüfuz kazanmış bir ailedir. Muhsinzâde Mehmed Paşanın babası Abdullah Paşa'nın 1161/1748 yılında Bosna valiliği sırasında burayı güzel idare ettiği bir fermanla sabittir.⁴⁰ Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın torunu olarak bilinen meşhur Türk hattatı Abdullah Hamdi Bey, 17-18 yaşlarında Sadâret Mektûbî Kalemî'nde kâtip olarak memuriyete başladı. Padişah iradesiyle kendisine reîsülhattâtın unvanı verildi ve bir Şifâ-i Şerif yazmaya memur edildi (1832-1899).⁴¹

³⁶ Emecen, "Abdullah Paşa- Muhsinzâde", s. 8-10; Mehmed Süreyya, "Mehmed Paşa (Muhsinzâde)" *Sicill-i Osmanî*, C. 4, s. 1064.

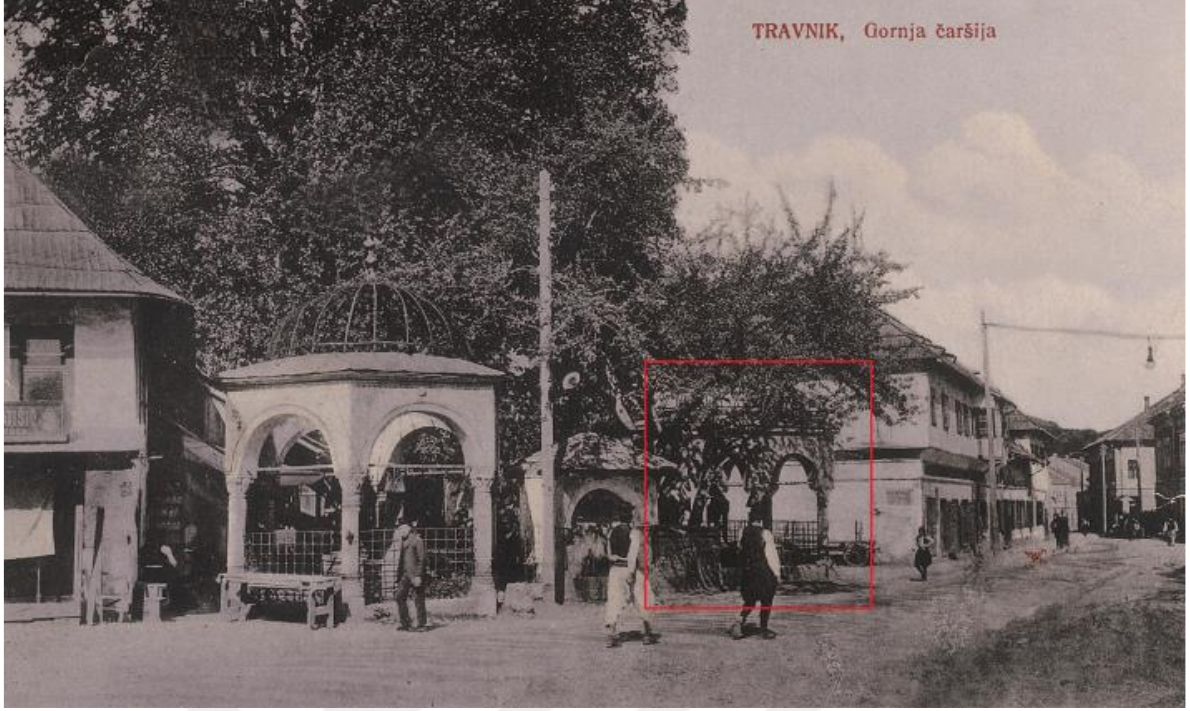
³⁷ Mehmed Süreyya, "Abdullah Paşa (Muhsinzâde)" *Sicill-i Osmanî*, C. I, s. 82.

³⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, 2. Kısım, TTK Basımevi, Ankara 1988, s. 343-347; *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, s. 1073

³⁹ Emecen, "Abdullah Paşa- Muhsinzâde", s. 8-10; Uzunçarşılı, a.g.e., C. IV, 2. Kısım, s. 345-347.

⁴⁰ Yuzo Nagata, *Muhsin-Zâde Mehmed Paşa ve Âyânlık Müessesesi*, Akademi Kitabevi, İzmir 1999, s. 20-22.

⁴¹ Muammer Ülker, "Abdullah Hamdi Bey", *DİA*, C. 1, 1988, s. 103.

Şekil 1.1. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Babası Abdullah Paşa'nın Travnik'teki Tümbesine Ait Fotoğraf

Kaynak: Filiz Canyurt, *Travnik Şehrindeki Osmanlı Mimarisi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, 2016, s. 166

Şekil 1.2. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Babası Abdullah Paşa'nın Travnik'teki Tümbesinin Batı Yönünden Görünümü⁴²

⁴² Kare planlı olan yapının içerisinde üç adet mezar bulunmaktadır. Muhsinzâde Abdullah Paşa, Celâleddin Ali Paşa (Seyyid) ile bir de çocuk mezarı bulunmaktadır, Celâleddin Ali Paşa, 1232-1238 yılları arasında

Şekil 1.3. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Babası Abdullah Paşa'ya Ait Mezar Taşı⁴³

Yukarıda da belirtildiği üzere Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın babası Abdullah Paşa ve amcası Mehmed Efendi/Paşa tarafından Osmanlı bürokrasisi içerisinde yer alması sağlanmıştır. Sultan III. Ahmed (1703-1730) ve Sultan I. Mahmud (1730-1754) dönemleri devlet erkânı arasında önemli görevlerde bulunan Abdullah Efendi, bu idari görevleri sırasında oğlu Muhsinzâde Mehmed'e tecrübesiyle örnek olarak onun da devlet erkânı içerisinde bulunmasına öncülük etmiştir.

Muhsinzâde Abdullah Paşa'nın oğlu Mehmed, 1116/1704 yılında İstanbul'da Molla Gürani mahallesinde doğmuştur. Çocukluğu ve eğitimi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Bosna valiliği görevinde bulunmuştur; Mehmed Süreyya, "Celâleddin Ali Paşa (Seyyid)" *Sicill-i Osmanî*, C. 2, s. 386; Canyurt, a.g.e., s. 169.

⁴³ Mezar taşının çeviri yazısı: "Hüve'l- Hayyu'l- Baki Sabıkan veziri a'zam olup bu defa Bosna valisi iken vefat eden merhum ve mağfur Muhsinzâde Abdullah Paşa ruhuçün El-fatih sene 1162/M. 1748-49"; Canyurt, a.g.e., s. 169.

1.2. İdari Görevleri

1.2.1. Valilik Öncesi Görevleri

Sadrazam Muhsinzâde Abdullah Paşa'nın oğlu Muhsinzâde Mehmed'in çocukluk dönemi ve eğitimi hakkında bilgilerin bulunmadığı gibi ilk görevleri ve valilik öncesi durumu hakkında da bilgilere ulaşamamıştır. Bilinen ilk görevi silahşörlüktür. Silahşör olarak kapıcıbaşılar arasına alınan Muhsinzâde Mehmed, babasının sadareti döneminde kapıcılar kethüdası olmuştur.⁴⁴ Kendisi 30 yaşlarında iken babası Muhsinzâde Abdullah Paşa, Bender Kalesi muhafızlığına tayin olmuş; bunun üzerine onunla beraber Bender'e gitmiştir.⁴⁵

1.2.2. Valilikleri

Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın babası Abdullah Paşa, 8 Rebiülahir 1150-26 Ramazan 1150 (5 Ağustos 1737-17 Ocak 1738) tarihleri arasında sadrazamlık görevinde bulunmuştur. Babasının bu görevi sırasında kapıcılar kethüdalığına getirilen Muhsinzâde Mehmed, bir yıl sonra vezir rütbesi ile Maraş valiliğine tayin edilmiştir. Daha sonra İnebahtı ve Bender valiliklerinden sonra 14 Zilkade 1159/28 Kasım 1746'da tekrar Maraş⁴⁶ valiliğinde bulunmuştur.⁴⁷ Rebiülevvel 1160/Mart 1747 tarihinde Anadolu'da eşkıya takibi ve teftişi için Adana valiliğine tayin edilmiştir.⁴⁸ Bundan sonra Adana valisi Muhsinzâde Mehmed Paşa Hotin muhafızlığına tayin edilmiş ve bir an önce görev yerine gitmesi istenmiştir (29 Zilkade 1160/2 Aralık 1747).⁴⁹ 1161/1748'de Bosna, 1162-63/1749-50 tarihleri arasında Hotin,⁵⁰ valiliği görevlerinde bulunmuştur. 25 Safer 1163/3 Şubat 1750'de Özi kalesinin muhafazası şartıyla Özi eyaletleri verilmiştir.⁵¹ Muhsinzâde

⁴⁴ Mehmed Süreyya, "Mehmed Paşa (Muhsinzâde)" *Sicill-i Osmanî*, s. 1064-1065; Uzunçarşılı, a.g.e, C.IV, 2. Kısım, s. 399.

⁴⁵ Nagata, a.g.md., s. 49.

⁴⁶ BOA, TS.MA.e, dosya 334, gömlek 5, 6.

⁴⁷ Nagata, "Muhsinzâde Mehmed Paşa", DİA, C. 31, 2006, s. 48; Mehmed Süreyya, Sicilli Osmanî'de görev sıralamasını şu şekilde ifade etmektedir: 1151/1738'de Maraş valisi, sonra Bender Muhafızı, 1747'de ikinci defa Maraş Valisi- Mehmed Süreyya, "Mehmed Paşa (Muhsin-zâde)", *Sicill-i Osmanî*, Yayına Hazırlayan: Nuri Akbayer, Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman, C. 4, s. 1064.

⁴⁸ Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Adana valiliği sırasında emniyet ve asayiş sağlanması konusunda bk: BOA, TS.MA.e, dosya 334, gömlek 8; Adana'ya hemen gitmesi konusunda aldığı emir için bk: BOA, TS.MA.e, dosya 334, gömlek 9; Adana'daki görevinin devam ettiğinin Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya bildirilmesi hakkında bk: BOA, TS.MA.e, dosya 334, gömlek 11.

⁴⁹ BOA, TS.MA.e, dosya 334, gömlek 12, 13.

⁵⁰ Mehmed Süreyya, "Mehmed Paşa (Muhsin-zâde)", *Sicill-i Osmanî*, c. 4, s. 1064; Uzunçarşılı, a.g.e., C. IV, I. Bölüm, s. 400.

⁵¹ BOA, TS.MA.e, dosya 335, gömlek 1,2,3,4.

Mehmed Paşa, bu görevindeyken Özi kalesinin soğuk olmasından dolayı bahara kadar Babadağı'nda kalmasına izin verilmiştir.⁵² 29 Safer 1166/5 Ocak 1753 tarihinde tekrar Hotin⁵³ ve Bender valiliği, sonrasında Köstendil valiliği görevinde bulunan Muhsinzâde Mehmed Paşa, Osmanlı-Rus sınırlarının Boğdanlı Kazakların faaliyetleri yüzünden karışması nedeniyle 1165/1752'de Osmanlı-Rus arasında akdolunan bir nizâma baktıktan sonra, İnebahtı (1167/1754),⁵⁴ Ağrıboz (20 Muharrem 1168)⁵⁵ ve Niğbolu sancağının ilhakıyla Vidin sancağı da Paşa'ya verildi (1168).⁵⁶ 1169/1756'da Rumeli valisi, sonra Vidin muhafızı olmuştur.⁵⁷ 1170/1756'da tekrar Özi'ye memur edilmiştir.⁵⁸ Rumeli'nin çeşitli yerlerinde görevlerde bulunan Muhsinzâde Mehmed Paşa, buradaki kaleler ve muhafızlar hakkında pekçok tecrübeye sahip olmuştur.

Özi Valisi Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya Şevval 1171/Haziran 1758'de Halep eyaleti de tevcih edilmiştir⁵⁹ ve bu arada valilikleri ve diğer memurluklarındaki başarıları Padişah III. Mustafa'nın takdirini kazanmıştır. Halep valiliği görevine başlamadan önce İstanbul'a davet edilen Paşa, uzun zamandır nişanlı olduğu Esmâ Sultan⁶⁰ ile evlendirilerek 'damad-ı şehriyârî' olmuştur.⁶¹ Zilkade 1171/Temmuz 1758 tarihinde Mehmed Paşa'nın Halep'teki görevi Vezir Ali Paşa'nın vefatıyla Diyarbekir valiliğine nakledilmiş⁶² fakat henüz yeni evlenmiş ve İstanbul'da bulunan Paşa, Anadolu valiliğine tayin olunmuştur.⁶³ Böylece Şevval 1172/Haziran 1759'a kadar İstanbul Kadırga'daki Esmâ Sultan sarayında oturmuş ve bu tarihten sonra Anadolu valisi olarak, eyalet merkezi olan Kütahya'ya gitmiştir. Anadolu valisi olarak görev yaptığı sırada Paşa'ya bildirilen konular arasında bazı suçların arz edilmesi ve suçluların cezalandırılması, suçluların teslim olması, alınan kararların uygulama talebi, bazı sürgünler ve bazı vergi tahsilleri gibi meseleler

⁵² BOA, TS.MA.e, dosya 335, gömlek 27, 28, 30, 31.

⁵³ BOA, TS.MA.e, dosya 336, gömlek 7.

⁵⁴ BOA, TS.MA.e, dosya 336, gömlek 17.

⁵⁵ BOA, TS.MA.e, dosya 337, gömlek 1.

⁵⁶ BOA, TS.MA.e, dosya 337, gömlek 9,12,13.

⁵⁷ Mehmed Süreyya, "Mehmed Paşa (Muhsin-zâde)", *Sicill-i Osmanî*, C. 4, s. 1064; Uzunçarşılı, a.g.e., cilt IV, I. Bölüm, s. 400.

⁵⁸ Nagata, a.g.md., s. 49.

⁵⁹ BOA, ae.smst.III, dosya 60, gömlek 4389; TS.MA.e, dosya 339, gömlek 2.

⁶⁰ Yuzo Nagata, Esmâ Sultanın kim olduğu konusunda Diyanet İslam Ansiklopedisindeki maddeye göre III. Ahmed'in kızı demiştir (Nagata, a.g.md. s. 49); fakat *Muhsinzâde Mehmed Paşa ve Ayânlık Müessesesi* adlı eserinde III. Mustafa'nın kızı olarak bahsetmiştir (Nagata, a.g.e., s.20); Uzunçarşılı ise konu hakkında Esmâ Sultan'ın III. Mustafa'nın kızkardeşi olduğunu söylemiştir (Uzunçarşılı, a.g.e., C. 4, II. Bölüm, s. 400), bu konu hakkında başvurulmuş diğer eserde ise Esmâ Sultan'ın, III. Ahmed'in kızı olduğu ve III. Mustafa'nın kızkardeşi olduğu belirtilmektedir (Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları*, Alfa Tarih Yayınları, İstanbul 2015, s. 441).

⁶¹ Nagata, a.g.e., s. 19-20.

⁶² BOA, ae.smst.III, Dosya 57, Gömlek 4223.

⁶³ BOA, TS.MA.e, dosya 25

bulunmaktadır.⁶⁴ Anadolu Valiliğinden sonra Bosna Valiliğine tayin olunan Mehmed Paşa, bir süre İstanbul'da eşi Esmâ Sultan'ın yanında kaldı. Bu sırada Hersek sancağı Bosna'ya ilhak olundu ve Haziran 1761'de Muhsinzâde Mehmed Paşa Bosna valisi olarak buraya hareket etti.⁶⁵ Burada gösterdiği başarılı çalışmalarından dolayı Eylül 1761 tarihli fermanda Padişah'ın Paşa'dan memnun olduğu yazmaktadır.⁶⁶ Bosna valiliğinden sonra 1175/1762'de ikinci defa Rumeli valisi olarak görevlendirilen Mehmed Paşa, daha sonra tekrar Bosna valisi olmuş (1176/1763), bir yıl sonra yine Rumeli valiliğine getirilmiştir.⁶⁷

1.2.3. Sadrazamlıkları

1.2.3.1. Birinci Sadareti (30 Mart 1765-6 Eylül 1768)

Muhsinzâde Mehmed Paşa, Bosna ve Rumeli valilikleri ile çeşitli memurluklarından sonra 7 Şevval 1178/30 Mart 1765 tarihinde Bâhir (Köse) Mustafa Paşa yerine sadarete davet edilmiş ve 8 Zilkade 1178/29 Nisan 1765'te İstanbul'a gelerek sadaret mührünü almıştır.⁶⁸

Bâhir Mustafa Paşa'nın azledilmesinin nedenlerinden en önemlisi Kıbrıs'taki isyan hareketleridir. 1687 yılında sadrazam haslarına ilhak edilerek muhassıllar tarafından idare edilen Kıbrıs'ta zamanla Osmanlı idaresi bozulmaya başlamıştır. 1764'te Silahtar Çil Osman, daha önce görülmediği kadar çok miktarda (kişi başı 47 kuruş) vergi toplamak isteyince Kıbrıs baş piskoposu İstanbul'a şikayette bulundu. Konunun incelenmesi için gönderilen mubaşir Kıbrıs ileri gelenlerini mahkemeye davet etti. Çil Osman'ın yaptığı düzenlemeden dolayı sarayında kurulan mahkemede zeminin çökmesi üzerine birkaç kişi hayatını kaybetti. Bunun üzerine ada halkı isyan edip Çil Osman ve 18 arkadaşını katlederek mallarını yağma ettiler. Dönemin sadrazamı Bâhir Mustafa Paşa, olayın üstünü kapatmak istemiş ve hakikat araştırılmamıştı. Karışıklıkların devam ettiği adada halk, önemli geçim kaynağı olan Değirmenlik (Kythrea) denilen yeri işgal etmişler ve bu da şehirde kıtlığa neden olmuştur. Haberin İstanbul'da duyulması Bâhir Mustafa Paşa'nın azline neden olmuş ve yerine Muhsinzâde Mehmed Paşa getirilmiştir.⁶⁹

⁶⁴ BOA, TS.MA.e., dosya 188, gömlek 34, 53, 57; dosya 189, gömlek 23, 28, 36.

⁶⁵ BOA, TS.MA.e., dosya 340, gömlek 8; dosya 341, gömlek 2; Uzunçarşılı, a.g.e., cilt IV, I. Bölüm, s. 400.

⁶⁶ Nagata, a.g.e., s. 20.

⁶⁷ Nagata, a.g.md., s. 49; Mehmed Süreyya, "Mehmed Paşa (Muhsin-zâde)", *Sicill-i Osmanî*, c. 4, s. 1064

⁶⁸ Uzunçarşılı, a.g.e., C. IV, I. Bölüm, s. 401.

⁶⁹ Nagata, a.g.e., s. 29-30; Halil Fikret Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, Türk Kültürünü

Muhsinzâde Mehmed Paşa sadarete geldikten sonra Kıbrıs adasında aldığı ilk tedbir, isyancıların uzaklaştırılması ve verginin azaltılmasının ilanı olmuştur. Muhassıl Hafız Mehmed azledildi ve yeni Muhassıl Süleyman Efendi, aldığı tedbirler yeterli olmayınca, sayıları 2.000'den fazla olan isyancılarla başa çıkabilmek için İstanbul'dan yardım istedi. Teke Sancağı Mutasarrıfı Ahmed Paşa, hükümetten 25.000 kuruş verilmek şartıyla, Teke Sancağı'ndan 1.000 piyade ve 300 süvari ile Kıbrıs'a memur edildi, bundan başka bazı kaptan ve Âyanlara da fermanlar gönderilip Ahmed Paşa'ya yardım etmeleri emredildi.⁷⁰ Kıbrıs isyanı Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın aldığı sıkı önlemler ve vergilerin azaltılması ile bastırıldı fakat yaşanan olaylar, her sene Kıbrıs halkından alınan vergilerin tahsilinde yerli mütegalibeler ile hükümet temsilcileri arasındaki mücadeleyi ortaya koymuştur.⁷¹

Sadareti döneminde Rusların tahrikleri sonucu Gürcistan'da karışıklıklar ortaya çıkmıştır. Bununla beraber Mısır'da Çerkes beylerinin nüfuz yarışı nedeniyle sorunlar ortaya çıkmış ve Hicaz'da Vahhabi olayları olmuştur. Ayrıca Rusya ile savaş ihtimali artmış ve bu durumlar Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın sıkıntı yaşamasına neden olmuştur.⁷² Bunlara rağmen Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın birinci sadareti döneminde, hükümetin otoritesini sarsacak doğrudan bir tehlike bulunmamaktadır fakat merkezi otoritenin zayıflığını fırsat bilen bazı nüfuzlu kimseler ve devlet memurları keyfi hareket ederek halka çeşitli zulümler yapmışlardır. Ayrıca bu kimselerin birbirleriyle rekabet halinde olmaları halkın durumunu daha da zorlaştırmış, bu da toprakların terkedilerek şehre göçlerin artmasına neden olmuştur. Halkın zulümlere karşı tepkisinin bir başka şekli ise eşkıya tarzında dağa çıkmaları olmuştur. 1767-68 yıllarında Rumeli'de halkın çoğunun vatanını terketmesi bu duruma gösterilebilecek örneklerdendir. Muhsinzâde Mehmed Paşa, sadarete geldiğinde giderek şiddeti artan âyanlık mücadelelerine bir düzen vermek üzere çalışmalara başlamıştır. Bu konu daha sonraki başlıklarda detaylı bir şekilde açıklanacağından burada kısa bilgi verilmiştir.⁷³

Muhsinzâde Mehmed Paşa, sadareti boyunca Avrupa'daki siyasi gelişmeleri yakından takip etmiş ve bu konuda âid havadis kağıtları adı verilen Avrupa haberleri ile ilgili mektupları okuyarak fikir sahibi olmuştur.⁷⁴ Ayrıca 1150/1737 yılında Bender Seraskeri olan babası Muhsinzâde Abdullah Paşa'nın yanında bulunmuş, bu sayede asker

Araştırma Enstitüsü, Ankara 1977, s. 98-99.

⁷⁰ Nagata, a.g.e., s. 30-31.

⁷¹ Nagata, a.g.e., s. 35-37.

⁷² Uzunçarşılı, a.g.e., C. IV, I. Bölüm, s. 401.

⁷³ Nagata, a.g.e., s. 26-27.

⁷⁴ Uzunçarşılı, a.g.e., C. IV, I. Bölüm, s. 401.

ve savaş konusunda tecrübeye sahip olmuştur. Rusların asker konusunda nasıl davrandığı ve gerektiğinde ordunun ihtiyaçlarının nasıl tedarik edildiğini görmüş olan Paşa'nın Osmanlı-Rus savaşının olmasına taraftar değildir ve tecrübelerini ifade etmesi onun azline neden olmuş, yerine Aydın muhassalı Silahtar Hamza Paşa getirilmiştir (23 Rebiülâhir 1182/6 Eylül 1768).⁷⁵

Giritli Ahmed Resmî Efendi, 1764 yılında sadaret mektupçusu tayin edildi ve bir yıl sonra çavuşbaşıliğa getirildi.⁷⁶ Bu tarihten sonra Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa ile yolları kesişen Ahmed Resmî'ye göre Muhsinzâde gibi tecrübeli bir vezirin azli, Hamza Paşa gibi rabitasız birinin sadaret makamına gelmesi ve Emin Paşa gibi yeni ortaya çıkmış birinin serdar vazifesinde olması savaşın kötü netice vereceğinin alametleriydi.⁷⁷

Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya gösterilen saygıdan dolayı azolunduktan sonra malları müsadere olunmadı ve Bozcaada'ya zorunlu ikamet emri verildi. Paşa bir süre Gelibolu'da istirahatini istemiş ve buna müsaade edilmiş olmasına rağmen bir hafta sonra ikinci fermanla azledilmiş sadrazamların Gelibolu'da oturma geleneği olmadığı söylenerek Cemaziyelevvel 1182/Eylül 1768 tarihinde önce Bozcaada'ya, sonra Rodos adasına gitmesi emredilmiştir.⁷⁸

Muhsinzâde Mehmed Paşa, sadarete kaldığı süre boyunca Avrupalı devletlerin durumunu yakından gözlemleme fırsatı bulmuştur. Bunun yanında eyaletlerin durumu hakkında da bilgi sahibi olmuştur. Sahip olduğu bu bilgilerden yola çıkarak Âyanlık müessesesi ile ilgili düzenlemelerde bulunmuş ve Anadolu'da bulunan bazı büyük hanedanlara da önemli darbeler vurmuştur. Paşa'nın bu çabaları, Rusya'ya karşı açılan savaş nedeniyle sonuçsuz kalmıştır, çünkü hükümet, savaş sırasında yeni düzenlemeler ile ilgilenecek durumda değildir. Eyaletlerle valilik görevinde bulunanların çoğu cepheye gönderilmiş, valilerin yerlerine mütesellimler görev yapmışlardır. Bu durumu fırsat olarak gören âyan ve mütegalibeler nüfuzlarını artırmak istemişlerdir. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın âyanlık hakkında düzenlemelerde bulunduğu fermanların savaş dolayısıyla iptal edilmesi, onların nüfuz artırma çalışmalarını kolaylaştırmıştır.⁷⁹

⁷⁵ Osman Köksal, *Ahmet Resmî Efendi Hülâsatül-İtibar*, Pegem Yayınları, Ankara 2011, s. 3; Uzunçarşılı, a.g.e., C. IV, I. Bölüm, s. 401.

⁷⁶ Virginia Aksan, *Savaşta ve Barışta bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmed Resmi Efendi (1700-1783)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 104.

⁷⁷ Köksal, (2011), s. 9.

⁷⁸ Nagata, a.g.md. s. 50.

⁷⁹ Nagata, a.g.e., s. 52-53.

Muhsinzâde Mehmed Paşa, sadareten azledildikten bir yıl sonra Mora'da bulunan Anapoli (Anadolu) muhafızlığına tayin olundu (10 Rebiülâhir 1183/13 Ağustos 1769).⁸⁰ 1768 Rus seferi sırasında Mora'da Rum ayaklanması başladı ve Muhsinzâde Mehmed Paşa Mora seraskeri tayin edildi. İsyanın bastırılması için Makedonya ve Teselya gibi kazaların âyanlarından yardım istedi.⁸¹ Tırhalalı Ni'metizâde, Yenişehirli Müderris Osman Bey, Kapıcıbaşı İsmail Ağa, Çatalcalı Ali Ağa, İzdinli Beyzâde Yusuf Ağa askerleriyle Tripolis (Tripolitsa)'e gelerek 23 Zilhicce 1183/19 Nisan 1770'de Rumlarla yapılan savaşta Paşa'ya destek oldular. Bunun dışında Selanik baruthanesinden 400 kantar barut talep etmiş ve talebi karşısında develerle buraya barut sevk edilmiştir.⁸² Bu savaş sonunda Rumlar ve onlara yardımcı olan Ruslar bozguna uğratarak isyan bastırıldı. Bu başarısından sonra Muhsinzâde Mehmed Paşa, Şaban 1184/Aralık 1770 tarihinde hem Bosna valiliğine hem de Rumeli seraskerliğine tayin edildi.⁸³

Muhsinzâde Mehmed Paşa, 1185/1771 yılında Rumeli'den Rus cephesine asker sevk etmesi görevi için Vidin'e gelmiş ve Yergöğü muhafazası ile Vidin seraskerliğine tayin edilmiştir. Vidin'den hareketle Yergöğü'ne gelen Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın maiyyetinde 30-40 bin askerin bulunduğu bilinmektedir. Bu kuvvetlerin içinde ise bazı Âyan kuvvetlerinin de olduğu bilinmektedir.⁸⁴ Ayrıca Eflak'tan Bükreş'e yapılan taarruza sadrazam ve serdarîekrem Babadağı'dan; Muhsinzâde Mehmed Paşa ise Eflak'tan katıldılar fakat başarılı olamadılar. Haberin İstanbul'a gitmesi üzerine 20 Şaban 1185/28 Kasım 1771 tarihinde Muhsinzâde Mehmed Paşa ikinci defa sadrazam olmuştur.⁸⁵

1.2.3.2. İkinci Sadareti (28 Kasım 1771-31 Temmuz 1774)

1770 yılında Muhsinzâde Mehmed Paşa, Mora Yarımadası'ndaki isyanı bastırmadaki gösterdiği başarıdan sonra Bosna valiliği ile beraber Rumeli seraskerliğine tayin edildi. Bir yıl sonra 20 Şaban 1185/28 Kasım 1771 tarihinde Bükreş muhasarasında Serdârîekrem Silâhdar Mehmed Paşa'nın mağlup olmasıyla ikinci defa sadaret makamına geldi ve serdârîekrem tayin edildi. Bir ay sonra Osmanlı ordusunun karargahı Şumnu'ya geldi.⁸⁶

⁸⁰ BOA, TS.MA.e, dosya 345, gömlek 3.

⁸¹ Uzunçarşılı, a.g.e., C. IV, II. Bölüm, s. 402.

⁸² BOA. AE.SMST.III. Dosya 15, Gömlek 988.

⁸³ Nagata, a.g.md. s. 50.

⁸⁴ Nagata, a.g.md. s. 49.

⁸⁵ Uzunçarşılı, a.g.e., C. IV, II. Bölüm, s. 402.

⁸⁶ Uzunçarşılı, a.g.e., C. IV, I. Bölüm, s. 411; Nagata, a.g.md., s. 49.

Muhsinzâde Mehmed Paşa ikinci kez sadrazam olduğunda da ordunun yetersiz olduğunu biliyordu ve bu yüzden Rusya ile barış yapmak için girişimlerde bulundu. 27 Safer 1186/30 Mayıs 1772’de Osmanlı sadrazamı Muhsinzâde Mehmed Paşa ile Kont Romanzov⁸⁷ arasında dört aylık bir antlaşma imzalandı⁸⁸ ve bu süre içinde barış görüşmelerine devam edildi. Ruslar barışın gerçekleşmesi için Tatarların bağımsızlığının kabul edilmesini istiyordu, diğer taraftan Osmanlı, şeriat kanunlarıyla uyum sağlamadığı için reddediyordu.⁸⁹ Ayrıca İstanbul’daki bazı devlet ricalinin karşı çıkması gibi nedenlerle müzakereler kesildi. Barış görüşmelerinin yeniden başlaması beş ayı buldu ve Bükreş’te yapılan görüşmeler sonunda Muhsinzâde Mehmed Paşa, ağır şartlara rağmen barışın gerekli olduğunu uygun buluyordu. Ruslar Kırım, Kerç, Kılburun ve Yenikale gibi önemli bölgelerin terk edilmesini istiyordu. Bu durum İstanbul’da tepkilere neden oldu, özellikle ulemânın muhalefet etmesi barış yapılmasına engel teşkil etmekteydi.⁹⁰

Zilhicce 1186/Mart 1773 tarihinde Osmanlı ve Rusya arasında çatışma tekrar başladı. Romanzov ordusu sonunda Tuna Nehri’ni geçti. Ruslar, Rusçuk’ta ağır bir yenilgiye uğradılar ve 1000’den fazla asker esir düştü. Babadağ ve Pazarcık arasındaki Karasu’da zafer kazanan Ruslar, Silistre ve Varna’da başarısız olarak ciddi kayıplar verdiler.⁹¹ Şumnu’daki Osmanlı karargahı kuşatıldı. Osmanlı ordusunun durumunu bir kez daha gören Muhsinzâde Mehmed Paşa, Rusya ile barış sağlanması konusunda ısrarına devam etti ve Sadâret Kethüdâsı Ahmed Resmî Efendi’yi Şumnu’dan hareketle barışın yapılacağı Silistre yakınlarındaki Küçük Kaynarca kasabasına gönderdi.⁹² Antlaşma, Sadrazam Muhsinzâde ve Kont Romanzov tarafından imzalanıp mühürlendi.

1.3. Muhsinzâde Mehmed Paşa’nın Vefatı ve Şahsiyeti

Rusya ile barışın gerçekleştiği Küçük Kaynarca Antlaşması esnasında Muhsinzâde Mehmed Paşa’nın hastalığı ilerlediğinden dolayı tahtırevanla İstanbul’a hareket etti ve 4 gün sonra 22 Cemaziyelevvel 1188/31 Temmuz 1774’de Karinâbâd kasabasına yaklaştığında

⁸⁷ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Editör Erhan Afyoncu, C. 5, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s., 668.

⁸⁸ Ahmed Cavid Bey, *Osmanlı-Rus İlişkileri Tarihi, (Ahmed Câvid Bey’in Müntehabâtı)*, Hazırlayan: Adnan Baycar, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2004, s. 430.

⁸⁹ Zinkeisen, a.g.e., s. 668.

⁹⁰ Nagata, a.g.md. s. 49.

⁹¹ Zinkeisen, a.g.e., s.669.

⁹² Nagata, a.g.md. s. 49.

vefat etti.⁹³ Vefatında yetmiş yaşlarında bulunan Paşa'nın cenazesi buradaki Âyanı Abdi Ağa'nın hânesine defnedildi, daha sonra Edirne'deki Eski Cami haziresine götürüldü ve burada annesinin yanına defnedildi. On gün sonra Esmâ Sultan'ın arzusuyla nakil için dağılmış organları güçlkle çıkarılarak İstanbul'da Eyüp Mezarlığına defnedildi.⁹⁴ İyi bir devlet adamı olmakla beraber ikinci sadâreti sırasında hastalığı sebebiyle makamında bırakılmasının büyük bir hata olduğu ve yapılan ağır antlaşmada kendisinin bu durumunun oluşturduğu zafiyetin önemli bir payı bulunduğu belirtilmektedir.⁹⁵

Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın 22 Cemaziyevvel 1188/31 Temmuz 1774 tarihindeki ölümünden yaklaşık 20 gün sonra terekesi Sofya kadısı tarafından tutulmuş ve Edirne'ye gönderilmiştir (11 Cemâziyelâhir 1188). Sofya'dan Edirne'ye gönderilen nukud ve eşyasından oluşan muhallefât⁹⁶ defteri, Sofya Kadısı Mimarzâde Hafız Mehmed Emin Efendi'nin imzası ile kaydolunmuştur.⁹⁷ Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın terekesini almakla görevlendirilen kişiler dergâh-ı âli gediklilerinden Yusuf Ağa ve Sofya Mütesellimi İbrahim Ağa'dır. Bu kişiler, Sofya'daki Bedestan ve Çukacılar hanında Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya ait nukud ve eşyasını almışlar (*zâhire ihrâc olunub*) ve böylece Paşa'nın muhallefâtı tahrir olunmuştur. İstanbul'dan gönderilerek mübaşir tayin olunan iki kişi bulunmaktadır; bunlar, dergâh-ı âli gedüklüsü Yusuf Ağa ve Silahşör-i dergâh-ı âli Yusuf Ağalardır. Mübaşirler, Kadı ile birlikte sözü edilen nukud ve eşyayı sandıklara koyarak mühürlemiş ve beygirlere yüklemişlerdir. Bu kimselerin gözetimi altında sözü edilen nukud ve eşya Edirne'ye teslim edilmiştir. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Sofya'dan Edirne'ye gönderilen terekesinin kaydında Bedestenden ihrâc ve irsal olunan 3 yük akçe ve Çukacılar hanından ihrâc ve irsal olunan 10 yük akçe vardır. Ayrıca kütüphanesinde; Hâfiz hattıyla Kelâm-ı Kadîm, Enâm-ı Şerîf, Naimâ Tarihi, Târih-i Taberî, İskendernâme, Kâdîhân, Şerh-i Meşarik-i İbni Mülk(melik?), Gâyetü'l-Beyân

⁹³ Mehmed Süreyya, "Mehmed Paşa (Muhsin-zâde)", *Sicill-i Osmanî*, C. 4, s. 1065; Uzunçarşılı, a.g.e., cilt IV, I. Bölüm, s. 404.

⁹⁴ Mehmed Süreyya, "Mehmed Paşa (Muhsin-zâde)", *Sicill-i Osmanî*, C. 4, s. 1064.

⁹⁵ Nagata, a.g.md., s. 50.

⁹⁶ Muhallefât, Osmanlı miras hukukunda ölen kişilerin geride bıraktıkları eşya ve mallarının tespit ve taksimi için kullanılan bir terimdir. Sözlükte "geride kalan; geriye bırakılan" anlamlarındaki muhallefin çoğulu olan muhallefât kelimesi yerine belgelerde tereke ve metrukât da kullanılmaktadır, Tahsin Özcan, "Muhallefât", *DİA*, Cilt 30, 2005, s. 406-407.

⁹⁷ BOA, TS.MA.e, dosya 191, gömlek 5; Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın 11 Cemâziyelâhir 1188 tarihli muhallefât defterinde kayıtlı eşyası içeren tablo için bk. EK-13.

Mine't-Tıb, Târih-i Gülşen-i Hulefâ, Ref'û'l-Hıcab, Lügât-ı Ahterî, Gülistan Tercümesi, İbn-i Hallikan gibi eserler bulunmaktadır.⁹⁸

Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın devlet adamlığı yanında bir başka özelliği tarikat ehli olmasıdır. Cerrâhî tarikatının önde gelen bir mensubudur ve tarikatın kurucusu Nûreddin Cerrâhî'nin (ö.1133/1721) hayatı hakkında yazılmış olan ilk eserin de müellifidir.⁹⁹ Üç bölümden oluşan bu manzum eserin nüshaları mevcut değildir fakat bazı kısımları değişik kaynaklarda günümüze kadar gelmiştir. Muhsinzâde, Nûreddin Cerrâhî'nin dördüncü halefi olarak 1175'te (1761-62) tekkeye şeyh olan Moralı Yahyâ Efendi'nin müridi ve halifelerindendir. Nûreddin Cerrâhî Tekkesi'ne değerli yazmalardan oluşan bir kütüphane vakfetmiş, ancak kütüphane 1782 Balat yangınında yanmıştır.¹⁰⁰

Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın İstanbul'da Hobyar Mahallesi'nde bir hanı bulunmaktadır; günümüzde halk arasında Muhsinoğlu Han olarak da bilinmektedir.¹⁰¹ Fatih (Eminönü) İlçesi, Hobyar Mahallesi Büyük Postane Caddesi üzerinde, Hamidiye Türbesi Sokak ile Mimar Vedat Tek Sokak arasında yer almaktadır. Yapının mimarı ve inşa tarihi bilinmemektedir.¹⁰² Muhsinzâde Mehmed Paşa, üst katında 22 oda, alt katında 12 odası ile 8 yeraltı mahzen ve kapısı kamu yoluna açık olan 2 bâb mahzen, 10 bâb dükkan ve temiz su içilmesi için inşa edilmiş bir adet su deposuna sahip yeni yaptırdığı bir bâb kârgir hanı vakfetmiştir (Şekil 1.4). Hobyar Mahallesi'ndeki hanın, icâre-i mu'accele-i misli ile yani çevredeki benzer hanların kira bedelleri ile aynı olmak üzere bir ön bedel mukabilinde, ayrıca icâre-i müeccele olarak da kira bedeli olarak her gün için 100'er akçe ile kiraya verilmesi şart koşulmuştur. Vâkıf, elde edilen gelirin, Kaçanık ve Pirlepe derbendlerinde inşa ettirdiği kaldırımların her sene ihtiyaç duyulan tamir ve bakımlarına sarf olunmasını şart koşmuştur. Muhsinoğlu Hanı tek avlulu ticaret hanları grubundadır. Osmanlı dönemi deniz ticaretinin en önemli bölgesi olan Eminönü hanları arasında İstanbul han mimarisi için özgün bir örnek olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 1.5).

⁹⁸ BOA, TS.MA.e, dosya 191, gömlek 5.

⁹⁹ Şenay Yola, "Cerrâhiyye", DİA., 7, 1993, s. 416.

¹⁰⁰ Nagata, a.g.md., s. 50.

¹⁰¹ VGMA, 503, 240, 3; vakfiye ve çeviri yazısı için bk. Ek-11.

¹⁰² N. Çiçek Akçıl Harmankaya, "Eminönü Muhsinzade (Muhsinoğlu) Hanı", *Sanat Tarihi Yıllığı*, Sayı 25, 2016, s. 73.

Şekil 1.4. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın İstanbul'daki Muhsinoğlu Hanı

Kaynak: N. Çiçek Akçıl Harmankaya, "Eminönü Muhsinzade (Muhsinoğlu) Hanı", *Sanat Tarihi Yıllığı*, Sayı 25, 2016, s. 91

Şekil 1.5. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın İstanbul'daki Muhsinoğlu Hanının Avlusu

Kaynak: N. Çiçek Akçıl Harmankaya, "Eminönü Muhsinzade (Muhsinoğlu) Hanı", *Sanat Tarihi Yıllığı*, Sayı 25, 2016, s. 94

Muhsinzâde Mehmed Paşa ile yolları kesişen Giritli Ahmed Resmî Efendi, 1764 yılında sadaret mektupçusu tayin edildi ve bir yıl sonra çavuşbaşığa getirildi. Ahmed Resmî, uzmanlığı ve çevresindeki dünyaya ilgisinden dolayı Muhsinzâde'ye hayran olmakla kalmamış onun sadareten azline hayıflanmıştır. Çünkü Muhsinzâde Mehmed Paşa, Rusya ile daha önce yapılan bir savaşta önemli hizmetlerde bulunmuş, Rus taktikleri ve lojistiği hakkında bilgi sahibiydi. Ahmed Resmî onun hizmetinde çalışmaya başladığında Muhsinzâde Mehmed Paşa, Rumeli kalelerini çok iyi bilen biri olarak tanınmaktaydı.¹⁰³

Resmî Ahmed Efendi, Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın ömrü boyunca Avrupa devletlerinin durumlarını ve siyasetlerini anlayabilmek için gece-gündüz Avrupa hakkında gelen evrakları okuyarak bilgi sahibi olduğunu yazmaktadır. Ayrıca Muhsinzâde'nin tecrübeli, temkinli, vakur bir vezir olduğunu da söylemektedir.¹⁰⁴

Birinci sadareti yaklaşık dört yıl, ikinci sadareti ise yaklaşık üç yıl süren Muhsinzâde Mehmed Paşa, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın verdiği bilgiye göre gelir-giderini muntazam tutan ve son derece hesabî bir kimsedir. İstanbul'da Hoca Paşa'da bir hanı vardır ve Ağaçkakan civarında bir camii bulunmaktadır. Sadaretinin ilk yıllarında sıkıntı içinde olan Paşa'ya Özi muhafızlığı görevinde ibka emrini bahşiş alamayacakları düşüncesinden dolayı kimse götürmek istememiş ve görevinde devam etmesi emrini veren ferman kendisine posta yolu ile gönderilmiştir. Muhsinzâde Mehmed Paşa, kısa boylu, iri bıyıklı ve gür seslidir.¹⁰⁵

1.4. Dönemin Önemli Olayları

Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyıla toprak kayıpları ile başlamış ve bu da devlete çok ağır gelmişti. Bu yüzden bu yüzyılın başlarında kaybettiği toprakları geri alma çabasıydı ve kuzeyde Rusya, batıda Venedik ve Avusturya, doğuda İran ile savaşa girmiştir. İran'la savaşa girmesinin en önemli nedeni batıda kaybettiklerini doğuda telafi etmektir. Bu dönemde Rusya, Osmanlı İmparatorluğu aleyhine güçlenmiş, devleti tehdit eder bir hal almıştır.

¹⁰³ Aksan, (1997), s. 104-105.

¹⁰⁴ Uzunçarşılı, a.g.e., C. IV, I. Bölüm, s. 403-404; Köksal, a.g.e., s. 142.

¹⁰⁵ Mehmed Süreyya, "Mehmed Paşa (Muhsin-zâde)", *Sicill-i Osmanî*, C. 4, s. 1065; Uzunçarşılı, a.g.e., C. IV, I. Bölüm, s. 404.

Osmanlı Devleti, dış politikada, kaybettikleri toprakları geri almak için uğraşırken; 1730 yılında gerçekleşen Patrona Halil İsyanı ile III. Ahmed tahttan indirilerek yerine I. Mahmut getirilmiş ve Lale Devri sona ermişti. İsyanın gerçekleştiği sırada Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın babası Abdullah Paşa, ikinci defa yeniçeri ağası görevinde idi.¹⁰⁶ Ayaklanma sırasında kurşun ile yaralanan Abdullah Paşa canını kurtarmak isteyerek kaçtı ve bu durum zaaf olarak görüldüğünden onun ağalığından azledilmesine neden olmuştu.¹⁰⁷

Patrona Halil İsyanı ile kesintiye uğrayan İran seferi, Osmanlı ordusunun Irak ve Azerbaycan taraflarına taarruzuyla devam etti ve Şaban 1144/Şubat 1732 tarihinde yapılan Ahmed Paşa Antlaşması ile iki ülke arasında Aras Nehri sınır kabul edilerek, Dağıstan, Revan, Şirvan, Tiflis, Gence ve Nahcivan Osmanlılara, Erdelan, Kirmanşah, Tebriz, Luristan ve Hemedan eyaletleri İran'a bırakılmıştır. İki tarafı da memnun etmeyen antlaşmadan sonra 1733 yılında İran iktidarını eline geçiren Nadir Şah, kaybettikleri toprakları geri almak için 1735 yılında Osmanlılarla Arpaçay'da savaşa girerek, Tiflis, Gence ve Revan'ı geri aldı.¹⁰⁸

Osmanlıların İran'la olan çekişmesini fırsat bilen Rusya ve Avusturya iki koldan saldırılara başladı. 1735-1739 Osmanlı-Rus savaşı başladıktan iki yıl sonra Avusturya-Rusya ittifakı gerçekleşince mühr-i hümayun Muhsinzâde Abdullah Paşa'ya verilmiştir (Rebiülahir 1150/Ağustos 1737), fakat Paşa'nın sadareti dört buçuk ay sürmüştür.¹⁰⁹ Aynı yıl babası sadrazam olunca Muhsinzâde Mehmed Paşa kapıcılar kethüdalığına getirilmiş; bir yıl sonra da vezirlikle Maraş valiliğine gönderilmiş, daha sonra Bender ve İnebahtı valisi olmuştur. Savaş sırasında Ruslar Azak Kalesini aldılar. Avusturya ise 1 Temmuz 1737 tarihinde Eflak, Sırbistan ve Bosna'yı işgal etti. Sultan I. Mahmud, Hekimoğlu Ali Paşa'yı Avusturya seferine, Muhsinzâde Abdullah Paşa'yı Rusya seferine gönderdi. Rusya'nın elinden Kılburun ve Ozi kaleleri, Avusturya'dan Banya Luka alınarak büyük bir zaferle dönüş yapıldı. Rusya ve Avusturya'nın barış istemesi ile Eylül 1739 yılında Rusya ve Avusturya'yla Belgrad Antlaşması imzalandı. Antlaşmaya göre; Osmanlılar Belgrad'ı, Eski Orşova'yı ve Adakale'yi aldılar. Azak, Rus denetiminde kaldı; kalesi yıkıldı ve arazi

¹⁰⁶ Mehmed Süreyya, "Abdullah Paşa (Muhsinzâde)" *Sicill-i Osmanî*, C.1, s. 82.

¹⁰⁷ Uzunçarşılı, a.g.e., IV. C. II, Bölüm, s. 344-345.

¹⁰⁸ Uzunçarşılı, a.g.e., IV: C.I. Bölüm, s. 218-231.

¹⁰⁹ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, s.769-776; Uzunçarşılı, a.g.e., C. IV, II. bölüm, s. 343-347.

tampon bir bölgeye dönüştürüldü. Rus tüccarları Osmanlı Devleti'nde serbest ticaret hakkına sahip oldular. Fransa 1740 kapitülasyonlarının sürekli hale gelmesini sağladı.¹¹⁰

1740-1768 tarihleri arasındaki dönem imparatorluğun uzun barış dönemlerinden biri oldu. Bu dönem içinde Muhsinzâde Mehmed Paşa, imparatorluğun bir çok bölgesinde valilik görevlerinde bulundu. Maraş valiliğiyle başlayan bu görevler; Adana, Hotin, İnebahtı, Eğriboz ve Özi valiliği ile devam etti. 1758 yılında Esmâ Sultan ile evlendi. 1760'ta ise Bosna valiliğine tayin edildi, bir yıl sonra Rumeli valisi oldu ve tekrar Bosna, sonra yine Rumeli valisi oldu. 1765 yılında ise Köse Mustafa Paşa'nın yerine sadarete getirildi.¹¹¹ Barış döneminin önemli sadrazamlarından biri de Koca Mehmed Râgıb Paşa'dır (1699-1763). Aldığı ekonomik önlemlerle beraber askerî alanda da ıslah çalışmalarında bulunan Râgıb Paşa, imparatorluğun ve İstanbul'un imarına önem vermiştir. Râgıb Paşa sadece iyi bir devlet adamı olarak değil zengin kitaplığı, hukuk bilgisi, şairliği ve sohbetleriyle de Osmanlı kültürüne katkıda bulunmuştur.¹¹² Râgıb Paşa'nın sadaretinden iki yıl sonra sadarete gelen Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın yaptığı çalışmalar ve başarılı idareciliği, kendisine Râgıb Paşa'yı örnek aldığını göstermektedir. Ne var ki Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın üç yıl süren sadareti sonlanmış; nedeni ise 1768'de başlayan Osmanlı-Rus savaşına karşı tutumundan dolayı olmuştur. Bu tutumun oluşmasında etkili olan meseleler ise şunlardır: 1150/1737 yılında Bender Seraskeri olan babası Muhsinzâde Abdullah Paşa'nın yanında bulunan Mehmed Paşa, bu sayede asker ve savaş konusunda tecrübeye sahip olmuştur; Rumeli'nin çeşitli yerlerinde bulunmuş, buradaki kaleler ve muhafızlar hakkında pekçok tecrübeye sahip olmuştur. Mehmed Paşa, vezirlik görevinde bulunması ile birlikte Avrupa'daki siyasi gelişmeleri yakından takip etmiş, sadrazam olduğunda bu ilgisini daha da artırmıştır. Rusların asker konusunda nasıl davrandığı ve gerektiğinde ordunun ihtiyaçlarının nasıl tedarik edildiğini görmüş olan Paşa'nın Osmanlı-Rus savaşını uygun görmeyerek tecrübelerini ifade etmesi ve ihtiyatlı davranması onun azline neden olmuş, yerine Aydın muhassalı silahtar Hamza Paşa getirilmiştir (23 Rebiülahir 1182/6 Eylül 1768).¹¹³

¹¹⁰ Virginia H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, çeviren: Gül Çağalı Güven, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 127.

¹¹¹ Nagata, a.g.md., s. 49.

¹¹² Mesut Aydın, "Râgıb Paşa", *DİA*, C. 34, s. 405.

¹¹³ Köksal, (2011), s. 39; Uzunçarşılı, a.g.e., C. IV, II. Bölüm, s. 401.

Osmanlı Devleti, Rusya ile savaşa itilmiş ve savaş kararından sonra İngiltere Kralı III. George arabulucu davranışlarda bulunmuş fakat savaş için hazırlık olmadığını bildiği halde yalnızca hazineye güvenen Sultan III. Mustafa savaş kararından vazgeçmemiştir. Rusya'ya savaş ilan edildiğinde hem Osmanlı ordusu hem de Rus ordusu savaşa hazır değildi fakat savaş ilan edilip yedi ay sonra sefere çıkmaya karar verilmesi Rusların hazırlanması için onlara zaman kazandırmış oldu.¹¹⁴ Osmanlı ordusu bu tarihte profesyonel ordudan, masrafları padişahın hazinesinden ve olağandışı vergilerle karşılanan 'gönüllü' ve milis temelli bir orduya geçmişti. Sınır kalelerindeki yeniçeri birlikleri bu sefer için yeni oluşturulmuştu ve Osmanlı ordusu bu savaş için hazırlıksız durumdaydı.¹¹⁵

10 Nisan 1769 tarihine gelindiğinde Ruslar Hotin üzerine ilk saldırılarını gerçekleştirdiklerinde Osmanlı ordusu tarafından geri püskültülmüş ve Turna Nehri üzerinden geri çekilmek zorunda kalmışlardı. İstanbul'da önemli bir zafer olarak kabul edilen bu darbeden sonra, uzun süredir konuşulan Hotin'e mi yokda Bender'e mi yönelecekleri tartışmasına son verilerek Bender'e yönelmeye karar verilmişti. Bu yol üzerinde ordunun temini sağlanmamıştı ve bu da Ruslara Turla Nehri'ni geçmek ve Hotin'e saldırmak için ikinci bir fırsatın zeminini oluşturuyordu. Sadrazam Hacı (Yağlıkçızâde) Mehmed Emin Paşa'nın bu kararı, Rus ordusunun karşısına çıkmada cesaretsizlik ve beceriksizlik olarak algılanmış ve rakipleri tarafından koz olarak kullanılmıştır. Sultan III. Mustafa sadrazamın elinden mühr-i hümayunu alarak ibret için başını istedi, yerine Moldovancı Ali Paşa atandı. Turla nehri üzerinden askeri karşı tarafa geçiren sadrazam, 29 Ağustos'da Kamanıçe'de Rus ordusuna saldırı düzenledi ve iki taraf da ağır kayıplar verdi; bir hafta sonra karşı saldırıya geçen Ruslar Osmanlı kuvvetlerini ağır hezimete uğrattı. Sadrazam buradan, Hotin kalesinde yeterli asker bırakmadan, Babadağı'na gitti; bu şartlar altında savunmasız kalan Hotin Kalesi 10 Eylül 1769'da düştü. Bundan sonra Boğdan yönüne ilerleyen Ruslar burayı da aldı. Hotin, Rusya için Osmanlı ordusunun Lehistan'a girmesini engellemek amacıyla önemli bir yerdi. Hotin'den sonra, Rus Ordusu Başkomutanı Kont Romanzov tarafından Eflak'a gönderilen birlik de burayı ilhak etmede başarılı oldu.¹¹⁶

¹¹⁴ Uzunçarşılı, a.g.e., C. IV, 1. Bölüm, s., 370-373.

¹¹⁵ Aksan, (2010), s. 137.

¹¹⁶ Uzunçarşılı, a.g.e., IV. C. 1. Bölüm, s., 382-383; Zinkeisen, a.g.e., s. 644-647; Albert Sorel, *On Sekizinci Asırda Mesele-i Şarkıyye ve Kaynarca Muahedesi*, çev. Eyyub Şimşek, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 18.

Savaş başlayalı iki yıl olmuş ve Osmanlı ordusu büyük kayıplara uğramıştı, ayrıca savaş malzemelerinin çoğunu Rus ordularına bırakmak zorunda kalmışlardı.¹¹⁷ Aynı tarihte gerçekleşen diğer felaket ise Çeşme'deki Osmanlı Akdeniz donanmasının Ruslar tarafından yenilgiye uğratılıp yakılması olayıdır (1770); böylece Çanakkale Boğazı Rus işgali tehdidi altına girmiş ve İstanbul tedarik sistemi bozuldu.¹¹⁸ Bâbîâli, Çanakkale Boğazı'nı savunmak için gerekli tedbirleri hemen aldı, Rus ordusu Limni adasını işgal etse de Türk halkının üç buçuk aylık müdafaası ile Limni kalesi teslim olmadı (Rebiülevvel 1184/Temmuz 1770).¹¹⁹ Bundan sonra Osmanlı ordusu Tuna Nehri kıyısında bulunan Babadağ kış karargahına çekildi. Rusların hedefi ise Tuna, Prut ve Turla nehirleri arasındaki bölgenin ele geçirilmesiydi, aynı yıl içinde Kırım'ı tamamen almayı umuyorlardı.¹²⁰

Ruslar, Kırım'daki hanzadeler ve umera üzerinde faaliyet göstererek onların Kırım seraskerine muhalif olmalarında başarılı oldular ve sonunda Kırım ileri gelenleri 1185/1771 yılında Ruslarla anlaşarak ve birleşerek, Kırım'ın kilidi olan Ur kapısına hücum ettiler. Burada bulunan Tatarların kale kapısını açıp düşmanın içeri girmesiyle Ruslar Kırım'a ayak basmış oldular (8 Temmuz 1771). Bu olaydan sonra Kırım Hanı Selim Giray İstanbul'a kaçtı. Osmanlı ordusu Babadağı'nda kışlarken, Bükreş tarafından Tuna'ya doğru yürüyen Rus askerleri Yergöğü Kalesi'ni aldılar. Babadağı ordugahından kaçan askerlerin sayısı artmaya devam ederken Sultan III. Mustafa ise sadrazama ilkbaharda Tuna'yı geçmeyi emrediyordu.¹²¹

Osmanlı-Rus savaşı bu şekilde gelişmekte iken Muhsinzâde Mehmed Paşa, Anabolu kalesi muhafızlığı göreviyle Mora'da bulunmaktaydı (16 Rebiülevvel 1183/20 Temmuz 1769). Rus donanması Mora'ya gelmiş, bazı Rum ahâlîsi isyan etmiş ve bu haberin 1770 Mart'ında İstanbul'da duyulmasıyla Muhsinzâde, Mora muhafızlığına tayin edildi.¹²² Hükümet, bunun dışında denizden donanma gönderdi ve karadan çok sayıda askeri memur etti. Bâbîâli bu tedbirleri almada geç kalmıştı çünkü hem Rus donanmasının Akdeniz'e gelebileceği tahmin edilmiyordu, hem de Mora idare amirinin gafleti yüzünden

¹¹⁷ Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehasinü'l-Asar ve Haka'iku'l-Ahbar*, haz. Hüseyin Sarıkaya, İstanbul 2018, s. 632-691.

¹¹⁸ Aksan, (2010), s. 155; Zinkeisen, a.g.e., s. 657.

¹¹⁹ Uzunçarşılı, a.g.e., C. IV, I. Bölüm, s. 401-403.

¹²⁰ Zinkeisen, a.g.e., s. 657-659.

¹²¹ Uzunçarşılı, a.g.e., C.IV, I. Bölüm, s. 405-411; Alan W. Fisher, *The Russian Annexation of the Crimea 1772-1783*, London: Cambridge University Press 1970, s. 101.

¹²² Uzunçarşılı, a.g.e., C. IV, II. Bölüm, s. 402.

isyan haberi hükümete geç ulaşmıştı. Durumun farkında olan Serasker, gönderilecek ordu ve donanmanın zamanında gelemeyeceğini hesaplayarak çevredeki ve Tuna kıyısındaki bazı âyanları orduya katılmak üzere Mora'ya çevirmek amacıyla buyrulduklar gönderdi. Ayrıca 4 Mart 1770 tarihli bir kâimeyi hükümete gönderip gerekli izinleri de almıştı. Aldığı isabetli tedbirler neticesinde isyan bastırıldı ve bu başarısı ile Mehmed Paşa'ya 'İkinci Mora Fatihi' ünvanı verildi ve şöhreti arttı.¹²³

Muhsinzâde Mehmed Paşa, Mora İsyanı'nı bastırmadaki gösterdiği başarıdan sonra Şaban 1184/Aralık 1770 tarihinde Bosna valiliği ile beraber Rumeli seraskerliğine tayin edildi. Osmanlı ordusunun gerçek durumunu bilmeyen ve askerin savaş konusundaki isteksizliğinin farkında olmayan Sultan III. Mustafa, Tuna'nın geçilip Bükreş'e yürünmesini uygun bulmuş, bunun için gerekli hazırlıkların yapılmasını emretmişti. Emri yerine getirmeye çalışan Muhsinzâde Mehmed Paşa, Rumeli eyaletlerini dolaşarak asker tedarikiyle meşgul olmuş ve sonrasında Vidin, Eflak ve Boğdan seraskerlikleri de Paşa'nın bünyesine verilmişti. Mehmed Paşa, aldığı emirle Vidin'den Eflak'a asker geçirerek, Tuna'yı geçecek olan Serdar-ı ekremle aynı zamanda Rus ordusuna karşı taarruza geçecekti; bunun için Vidin'den hareketle Tuna'yı geçerek Kalafat bölgesini Ruslardan alarak 11 Receb 1185/20 Ekim 1771 tarihinde Yergöğü (Yergöği, Yerköy, Yerköyü) üzerine geldi; buradayken maiyyetinde Silistre ve Niğbolu kuvvetleri ile beraber 30.000-40.000 askerin olduğu tahmin edilmektedir.¹²⁴

Bükreş'in 65 km. güneyinde Tuna nehrinin sol kıyısında bulunan Yergöğü'nde¹²⁵ Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın savaş hazırlıkları bu şekilde devam ederken, Tuna sahiline gelen bir Rus ordusu, Osmanlı gemilerinin bir kısmını yakmış ve Serdâr-ı Ekrem'in Tuna'dan geçmesine engel olmuştu; böylece Osmanlı ordusunun Bükreş muhasarası için hazır bulunan kuvvetlerin bir kanadı kırılmış oldu. Muhsinzâde'nin maiyyetinde bulunan askerlerin çoğu, gerektiğinde kaçabilmek amacıyla ata biniyorlardı. Bundan sonra Muhsinzâde Mehmed paşa'nın Yergöğü'nde kalması ve ordunun Elhac Ahmed Paşa kumandasında Bükreş'e yürümesi kararlaştırıldı. Kumandanlar arası ihtilaf ve askerin nizamsızlığı mağlubiyete sebep oldu; Muhsinzâde Mehmed Paşa Ruscuk'a çekilmek

¹²³ Uzunçarşılı, a.g.e., C. IV, II. Bölüm, s. 395-402; Nagata, a.g.e., s., 68-76.

¹²⁴ Ahmed Vâsîf Efendi, a.g.e., s. 302; Uzunçarşılı, a.g.e., C. IV, I. Bölüm, s. 411; Nagata, a.g.e., s. 95-96.

¹²⁵ Mihai Maxim, "Yergöğü", DİA, C.43, 2013, s.483-484.

zorunda kaldı ve iki gün sonra da Babadağı'ndan gelen yenilgi haberi ile iki cephenin mağlubiyeti söz konusu oldu (Şaban 1185/Kasım 1771).¹²⁶

Babadağı ordugahının muharebe etmeden terkedilmesi üzerine Serdâriekrem Silâhdar Mehmed Paşa'nın azledilmesi ile o sırada Ruscuk'ta bulunan Muhsinzâde Mehmed Paşa, 20 Şaban 1185/28 Kasım 1771 tarihinde ikinci defa sadaret makamına geldi ve serdâriekrem tayin edildi.¹²⁷ Muhsinzâde Mehmed Paşa, ilk sadaretinde sulh yanlısı idi ve savaş olacaksa da biraz hazırlık yapılması görüşündeydi. İkinci kez sadrazam olduğunda da önceden olduğu gibi ordunun yetersiz olduğunu biliyordu; zira yaşanan hadiseler de onun savaş hakkındaki görüşünü doğrular durumdaydı. Bu zamana kadar savaş taraftarı olan Sultan III. Mustafa gibi Kırım'ı elde eden Katerina da artık barış istiyordu. Sadrazam Rusya ile barış yapmak için girişimlerde bulundu 27 Safer 1186/30 Mayıs 1772'de Osmanlı sadrazamı Mehmed Paşa ile Rus ordusu başkomutanı Kont Romanzov arasında dört aylık bir antlaşma imzalandı¹²⁸ ve bu süre içinde barış görüşmelerine devam edildi. Ruslar barışın gerçekleşmesi için Tatarların bağımsızlığının kabul edilmesini istiyordu, diğer taraftan Osmanlı Devleti, şeriat kanunlarıyla uyum sağlamadığı için Rusların bu isteğini reddediyordu.¹²⁹ Ayrıca İstanbul'daki bazı devlet ricalinin karşı çıkması gibi nedenlerle müzakereler kesildi. Barış görüşmelerinin yeniden başlaması beş ayı buldu ve Bükreş'te yapılan görüşmeler sonunda Muhsinzâde Mehmed Paşa, ağır şartlara rağmen barışın gerekli olduğunu uygun buluyordu. Ruslar Kırım, Kerç, Kılburun ve Yenikale gibi önemli bölgelerin terk edilmesini istiyordu. Bu durum İstanbul'da tepkilere neden oldu, özellikle ulemânın muhalefet etmesi barış yapılmasına engel teşkil etmekteydi.¹³⁰

4 aylık mütareke süresi sona erince Zilhicce 1186/Mart 1773 tarihinde Osmanlı ve Rusya arasında çatışma tekrar başladı. Romanzov ordusu sonunda Tuna Nehri'ni geçti. Ruslar, Ruscuk'ta ağır bir yenilgiye uğradılar ve 1.000'den fazla asker esir düştü. Babadağ ve Pazarcık arasındaki Karasu'da zafer kazanan Ruslar, Silistre ve Varna'da başarısız

¹²⁶ Uzunçarşılı, a.g.e., Cilt IV, I. Bölüm, s. 411; Nagata, a.g.e., s. 96-97.

¹²⁷ Nagata, a.g.md., s. 50.

¹²⁸ Ahmed Cavid Bey, a.g.e., s. 430; Zinkeisen, a.g.e., s. 668; Uzunçarşılı, a.g.e., C. IV, I. Bölüm, s. 413-414.

¹²⁹ Zinkeisen, a.g.e., s. 668.

¹³⁰ Sorel, a.g.e., s. 27; Nagata, a.g.md., s. 49.

olarak ciddi kayıplar verdiler.¹³¹ Bu sırada, Zilkade 1187/Ocak 1774 tarihinde Sultan III. Mustafa vefat etti ve yerine kardeşi I. Abdülhamid geçti.¹³²

16 Haziran 1774 tarihinde General Kamensky emrindeki Rus askerleri, Türk askerlerini Pazarcık'ta mağlup etti ve bir gün sonra Kozluca'da 25 bin kişilik ordugahı dağıttılar. Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa ise Şumnu karargahındaki eksiklikleri tedarik ile meşguldü; kasabanın etrafını siperlerle tahkim etmiş ve böylece savunma düzenini aldı fakat kısa süre sonra 8 bin kişinin olduğu Şumnu'daki Osmanlı karargahını kuşattılar.¹³³

“Her yönden etrafı sarılan Muhsinzâde Mehmed Paşa, ancak ateşkes ilan ederek kurtulabileceğini düşünüyordu. Oysa Romanzov, Muhsinzâde Mehmed Paşa'yı 'esir olarak' barış yapmaya zorladı. İçinde bulundukları durumda bunu artık reddedemezdi. Barışı her şart altında kabul etmek zorunda kaldılar ve bu eseri taçlandırmak için, barış yanlısı grubun en gayretli müdafii, burada birçok kez adı geçen Rus dostu sadaret kethüdası Ahmed Resmî Efendi, mütarekenin birinci murahhası tayin edildi. Yanına Reisülküttab Münib Efendi verildi.”¹³⁴

Serdâriekrem Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Şumnu karargahında tüm kuvveti 12.000 kişiydi ve onların da fazla dayanacak durumu kalmamıştı, Paşa ayrıca karargahta ağır hasta haldeydi. Bu şartlar altında Rus kumandanı Romanzov'dan barış istendi. Rusya tarafında ise Don Kazakları isyan etmiş ve veba hastalığı şiddetli bir şekilde devam ediyordu; ayrıca bu savaştan da istedikleri kazancı elde etmişlerdi ve bu durum onları da barışa zorluyordu. Şumnu muhasarasının on ikinci gününde sadrazam kethüdası Resmî Ahmed Efendi nişancı rütbesi ile birinci; Reisülküttab İbrahim Münib Efendi ikinci murahhas tayin olunarak Şumnu'dan hareketle Küçük Kaynarca kasabasına geldiler; Rus murahhası ise General Prens Nikolas Repnin'di (3 Cemaziyelevvel 1188/12 Temmuz 1774). 28 madde ve 2 ek maddeden oluşan antlaşma Küçük Kaynarca'da imzalandı.¹³⁵

Küçük Kaynarca Antlaşması; mülkiyet ve sınırların düzenlenmesi, ticari ilişkiler, dini meseleler, diplomatik ilişkiler ve savaş tazminatı gibi konuları içermekteydi.¹³⁶ Antlaşma şartlarına göre; Rusya Don Irmağı kıyısındaki Kılburun, Taganrog ve Azak'ı ve Kerç, Yenikale ile Karadeniz'in doğu ucundaki Kabarda'yı alıkoyacaklardı. Osmanlılar ise Oçakov, Yedisan (Baserabya), Akkerman, Kili, İsmail, Bender ve Hotin'i aldılar fakat

¹³¹ Zinkeisen, a.g.e., s.669.

¹³² Uzunçarşılı, a.g.e., C. IV, I. Bölüm, s.418-420.

¹³³ Zinkeisen, a.g.e., s. 670.

¹³⁴ Zinkeisen, a.g.e., s. 671.

¹³⁵ Uzunçarşılı, a.g.e., C. IV, I. Bölüm, s. 422; Nagata, a.g.m., s. 49.

¹³⁶ Zinkeisen, a.g.e., s. 671; Kemal Beydilli, “Küçük Kaynarca Antlaşması”, DİA, C. 26, 2002, s. 525.

Kırım Hanlığı üzerindeki hakimiyetlerinden vazgeçerek Tatarlara bağımsızlık tanımak zorunda kaldılar. Eflak ve Boğdan prensliklerine eski konumları iade edilse de Ruslar, Ortodoks halklar üzerinde himaye hakkı elde ettiler.¹³⁷ Antlaşma, öncelikli olarak Kırım'ın Osmanlı Devleti'yle olan bağlılığına son verip müstakil bir hanlık haline getirmekte ve Tatarlar'a hanlarını seçme hakkı tanımaktaydı. Bununla beraber dinî bakımdan hilâfet müessesesine bağlılıkları ve hutbenin padişah adına okunması kabul edilmiş ve iki devlet de Kırım'ın iç işlerine karışmama akdinde bulunmuşlardı. Antlaşmanın büyük ölçüde istismara uğrayan ve tartışma yaratan, Ruslar'a Osmanlı Ortodoksları üzerinde himaye hakkı verdiği iddia edilen 7 ve 14. maddelerinin Rusya tarafından kasıtlı olarak yanlış yorumlanmış olduğu artık tarihî bir gerçek olarak kabul edilmektedir. İstanbul'da Rus tüccarlar ve Kudüs'e giden hacılar için Rus-Grek itikadında bir kilise açılması, 1772-1773 Bükreş görüşmelerinde gündeme gelmiş fakat kabul edilmemiştir. Bu mesele Küçük Kaynarca Antlaşması'nda tekrar gündeme gelmiş ve Rusya'nın Ortodoks kiliseleri ve cemaati üzerinde umumi bir himaye ve müdahale hakkına sahip olduğu gibi başkaca bir anlam yüklenmiştir. Hristianlar üzerindeki hamilik meselesini ihtiva eden bu maddeler gerçekte Rusya'nın değil Osmanlı Devleti'nin hamiliğini ortaya koymaktadır.¹³⁸

Rusya ile barışın gerçekleştiği Küçük Kaynarca antlaşması esnasında Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın hastalığı ilerlediğinden dolayı 22 Cemaziyelevvel 1188/31 Temmuz 1774'de tahtirevanla İstanbul'a hareket etti ve dört gün sonra Karinâbâd kasabasına yaklaştığında vefat etti.¹³⁹ Onun yerine sadaret kaymakamı bulunan İzzet Mehmed Paşa sadaret makamına getirildi.¹⁴⁰

Osmanlı-Rus savaşının devam ettiği tarihlerde Osmanlı'da iç hadiseler de devam etmekteydi. Sultan III. Mustafa, saltanatı döneminde hazineyi doldurmuş; devlet gelirini iki katına çıkarmış ve bunların hepsini savaşta harcamıştı. Savaş sonunda hem devlet hazinesi eksilmiş, hem bazı yerler elden çıkmış, hem de iç isyanlar olmuştu.

Mısır'ın ihtilafli idaresinden Bulutkapan Ali bey galip gelmiş ve Osmanlı-Rus savaşı sırasında Mısır'ı Osmanlı Devleti'nden ayırmak istemiştir. Ali Bey, Mısır hazinesini

¹³⁷ Ahmed Vâsıf Efendi, a.g.e., s. 624-629; Aksan, (2010), s. 168-170.

¹³⁸ Beydilli, a.g.md., s. 527; Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması (Oluşumu-Tahlili-Tatbiki)*, Ankara 2006, s. 75-81.

¹³⁹ Mehmed Süreyya, "Mehmed Paşa (Muhsin-zâde)", *Sicill-i Osmanî*, C. 4, s. 1064; Uzunçarşılı, a.g.e., C. IV, II. Bölüm, s. 403.

¹⁴⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., C. IV, I. Bölüm, s. 425.

göndermeyerek isyan etti ve Rus donanmasının Çeşme’de Osmanlı donanmasını yakmasını fırsat bilerek Şam’ı aldı. Daha sonra Halep’e yönelmek isteyen Ali Bey, kumandanı Ebüzzeheb Mehmed Bey’in emre itaatsizliğinden dolayı aralarında anlaşmazlık çıkmış ve Ali Bey’in mağlup olmasıyla bu isyan da son bulmuştur (1186/1772). Mısır isyanından sonra Akka’da da Zâhir Ömer tarafından bir isyan başlatılmış fakat genişlemeden bastırılmıştır (1193/1779). Osmanlı Devleti’nin bu iki isyanla ilgilenmesi ancak Osmanlı-Rus savaşı sonunu bulmuştur. Bu isyanlara etki eden en önemli sebep, Rus Çariçesi Katerina’nın isyancılara gelecek vadetmesi olmuştur.¹⁴¹

1.5. Âyanlık Müessesesi ve Muhsinzâde Mehmed Paşa’nın Âyanlarla Olan Münasebetleri

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren uygulanmaya başlayan iltizam usulü ile XVII. yüzyıl sonlarında bazı eyaletlerde uygulanan malikane usulü, devletin idari yapısında önemli değişikliklere neden olmuştu. Bu uygulamalar nedeniyle âyan ve derebeyi aileler; voyvodalık, mütesellimlik, muhassıllık ve nadiren valilik gibi idari görevlerde nüfuz sahibi olmuşlar ve böylece birbirleriyle mücadele etmişler aynı zamanda hükümete de baş kaldırmışlardır. Hükümeti temsil eden valiler bu aileleri kontrol etmede acizlik göstermişler, bu durum ise hükümeti tedirgin etmiştir.¹⁴² XVII. yüzyıl Osmanlı döneminde yoğun bir şekilde yaşanan kargaşa, merkezi hükümetin taşradaki otoritesinin azalmasıyla kendini göstermiştir. Tımar sistemindeki bozulmadan dolayı, taşrada bulunan nüfuzlu kimseler, sancak idaresinde etkili olmaya başladılar. İltizam ve malikane usulünün tımar sistemi aleyhinde yaygınlaşması ile vergi toplama yetkisinin yerel ailelere geçmesi, böylece, güçlenen bu ailelerin 1726’da yayınlanan fermanla vali yapılabilmeleri, bu ailelerin büyük ayanlara dönüşmelerini sağlamıştır.¹⁴³

Silahlı sekban askerleri işsiz kaldıkları dönemde sürekli olarak eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmuşlar ve bu durumda Osmanlı hükümetinin güvenliğini sağlamada yetersizliğini fark eden Anadolu halkı, yerel liderlerden yardım istemiş ve onlardan silah

¹⁴¹ Uzunçarşılı, a.g.e., C. IV, I. Bölüm, s. 431-433.

¹⁴² Nagata, a.g.e., s. 22.

¹⁴³ Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni:1730-1839", *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 8-12, s.51-52; Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, TTK Basımevi, Ankara 1994, s. 59.

temin etmiştir. Halk tarafından duyulan bu güvenlik kaygısı, âyanlığın ortaya çıkmasındaki etkenlerden biridir.¹⁴⁴

XVIII. yüzyılda ise âyan denilen bu zümre şehirlerde, kasaba ve köylerde halka baskı yaparak devlet otoritesinin zayıflamasına neden olmaktaydı. Bazı âyanlar hükümete hizmet etme görüntüsü ile halkı zor duruma düşürür, hükümet ise özellikle bunalımlı zamanlarda yeni bir sorunla uğraşmamak için bu âyanların faaliyetlerini görmezden gelirdi. Hükümete hizmet ederek bundan dolayı rahat davranışlarda bulunan âyanlardan biri olan Sarı Bey Oğlu'nun Aydın'da on bin kadar kuvveti vardı. Osmanlı ordusunun İran ve Avusturya seferleriyle uğraşmasından istifa ederek cüretini artıran Sarı Bey Oğlu, gönderilen fermanlara riayet etmemiş bundan dolayı Rakka Valisi Ahmed Paşa üzerine sevk edilmiş fakat Paşa bozguna uğramıştı (1151-1738). Bu durumun ehemmiyeti üzerine Sadaret Kaymakamı Şehla Ahmed Paşa konunun çözümü için görevlendirildi. Ahmed Paşa 1152/1739 yılında öncelikle Birgi Kazası'ndan Kara Ali Oğlu, Kelez'de Geyik oğlu Abdullah ve Aydın'da Bıyıklı Kadı oğlu Musa gibi Sarı Bey Oğlu'nu desekleyen diğer âyanları uzaklaştırdı ve daha sonra Sarı Bey'i yakalayarak katlini gerçekleştirdi.¹⁴⁵

Âyan olarak bilinen kimseler genellikle taşradaki nüfuzlu ailelere mensup kimselerdir. XVIII. yüzyılın nüfuzlu kimseleri; vali ve sancakbeyi adamları, kadı, vakıf mütevellisi, ve müftü gibi ulema sınıfından ya da muhtesip, gümrük emini, diğer memurlar, tüccar ve esnaf teşkilatının ileri gelenlerinden veya züema, alaybeyi, subaşı ve yeniçeri serdari gibi askerlikten gelenlerdir. Kadı, müderris, imam ve vakıf mütevellisinin de âyan olarak seçildiği nadir olarak bilinmektedir, çünkü bu görevin askeri karakterli olması ulemanın karakteriyle uyuşmadığını göstermektedir. Genellikle kapıkulu ocaklıları bu görevle ilgilenmişlerdir, yeniçeri ve diğer ocaklı kimseler mukâtaa ve mâlikâne işleriyle ilgilenip mülk sahibi olarak nüfuz artırmışlardır ki buna örnek olarak yeniçeri olan ve babasından kalan çiftlik ve hayvan ticareti ile ekonomik gücü artan Alemdar Mustafa Paşa'yı göstermek mümkündür.¹⁴⁶

Eyaletlerin asayişinden sorumlu olan mutasarrıf ve valiler yanlarında büyük miktarda kapı halkı beslemek sorundaydılar. Memurlukları her sene değişen bu memurlar

¹⁴⁴ Halil İncalcık, "Military and Fiscal Transformation of the Ottoman Empire 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, Volume: IV, s. 297.

¹⁴⁵ Uzunçarşılı, a.g.e., C. IV, I. Bölüm, s. 318-319.

¹⁴⁶ Bruce McGovan, "Ayanlar Çağı 1699-1812", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Haz.Halil İncalcık ve Donald Quataert, C. II, 2. baskı, İstanbul 2006, s. 763-764; Nagata, a.g.e., s. 8-10.

kapı halkıyla beraber yeni görev yerlerine giderken yol üzerinde bulunan halkın eziyet görmesine neden oluyorlardı. Kalabalık maiyyet yüzünden hızlı hareket edemeyen valiler yolda bulunan kazalarda uzun süre kalıp yerli halka zarar veriyorlardı. Ayrıca kapı halkına verilecek ulûfe ve bahşiş gibi diğer masrafların karşılanması için zorluk çekilmesinden dolayı paşaların çoğu hükümetten borç alıyor ve fazla vergi toplayarak halka baskı yapıyorlardı. Bunların dışında Osmanlı İdari Teşkilatında, bir yerde devlet tarafından bir işin görülmesi için mübaşir denilen bir memur o yere gönderiliyor ve bunların yol parası ile diğer masrafları mübaşiriye adı altında gittikleri yerin halkından toplanıyordu. Mübaşirler gittikleri yerlerde bulunan kadı, nâip ve âyanlarla anlaşarak işlerini bilerek uzatarak gittikleri yerde daha fazla kalmak suretiyle halka baskı yapıyorlardı.¹⁴⁷ Âyanların temel finansal kaynaklarını ise, sancak ve eyalet idarecilerinin sürekli cephede kalmak zorunda olmalarından dolayı mütesellimlik ve voyvodalık görevleri oluşturmaktadır.¹⁴⁸

Âyan olan kimseler genellikle hükümet ile halk arasındaki irtibatı sağlamaya çalışmakla görevli kişilerdir. Kazalarda asayişin temin edilmesi, vergilerin dağıtılması ve tahsil edilmesi, narhın sabit tutulması görevi, memleketin müdafaa edilmesi gerektiğinde müslümanların toplanması ile cepheye sevk edilmeleri ve idaresi, erzak tedariki, hayvan ve eşyanın kaçak olarak sınırdan çıkarılmaması veya alınmamasına bakma, kalelerin inşaatında yardım etme ve inşaata yiyecek ile muhafız konulmasına yardım etme gibi işlerde âyanların önemli rolü olmuştur.¹⁴⁹ Âyanlar kazalarda idâri ve askerî işlerin yürütülmesinde kadılar gibi davranarak onlardan bu görevleri devralmışlardır. Kadılara sadece kazaî işlev bırakılmış ve idarî ve askerî görevleri ifa eden âyanlık görevinin yanında kadı, vali ve diğer memurların da bulunmasıyla eyaletlerde ikili iktidar ortaya çıkmıştır. Kısaca âyan, kazalarda hangi işe gücü yetmiş ise o işi yapmaya çalışmış hatta mahkemelerde yalancı şahitler bulundurmak suretiyle kazaî işlere de baskı yapmaya çalışmışlardır. Bununla birlikte onların en önemli işleri sefer zamanı dışında senede bir ya da iki defa yapılan defter toplama işinin yürütülmesidir.¹⁵⁰ Osmanlı Devleti'nin müslüman karakterini gösteren ilmiye sınıfı içinde kadıların görevi oldukça fazlaydı. Buna rağmen âyanlık sınıfının ortaya çıkışı, yapmış oldukları görevleri bakımından kadılık

¹⁴⁷ Nagata, a.g.e., s. 24-25.

¹⁴⁸ Halil İnalcık, "Centralization and Decentralization in the Ottoman Administration", *Studies in the Eighteenth Century Islamic History*, edited by Thomas Naff Roger Owen, Carbondale: Southern Illinois University Press, 1977, s. 36.

¹⁴⁹ Özkaya, a.g.e., s. 113.

¹⁵⁰ Nagata, a.g.e., s. 12.

müessesesinin önemini azaltmış ve âyanların devlet ile toplum arasında aracı kimseler olarak güçlenmelerine neden olmuştur.

Âyanlardan bazıları sadece bir nahiye ya da vakıf köylerine sınırlı bir alana hükmederken bazıları ise birkaç kazaya birden hükmetmektedirler fakat ikinci âyan kısmının istisna olacak kadar sayıları azdır, genellikle âyanlar belli bir kazada görev yapmışlardır. Diğer istisna, büyük kazalarda birden fazla âyan bulunmasıdır; bunlar ‘baş âyan’ya da ‘reisü’l-Âyan’ olarak anılmaktadırlar.¹⁵¹

İsmail Hakkı Uzunçarşılı’ya göre âyanların halka yaptığı zorbalığı ve isyanları önlemek için valilere ve gerekli yerlere fermanlar gönderiliyordu. Kanunlara uyulmaması halinde kendilerinin sorumlu tutulacağını bildikleri halde bu işlerin önlenmesi vali ve sancak beylerinin kendi iradelerine ve meselelerin önemine bağlıydı.¹⁵² Muhsinzâde Mehmed Paşa’nın sadareti döneminde Anadolu ve Rumeli’de âyanlık için şiddetli mücadeleler oluyordu. Örneğin Bozok’ta Çapanoğlu Mustafa Bey, Saruhan’da Kara Osmanoğlu Ataullah Bey ve kardeşi Ahmed Bey, Isparta’da Yılanlı Musa Ağa gibi nüfuz sahibi derebeyleri memuriyet elde ederek diğer derebeyleri ile mücadele halindeydiler. Muhsinzâde Mehmed Paşa sadarete geldiğinde bu kimseleri itaat altına almaya çalışmıştır.¹⁵³ Öncelikle Zilkade 1178/Mayıs 1765 tarihinde Rumeli’ye ferman gönderildi, Şaban 1179/Ocak 1766 tarihinde ise Anadolu’ya ferman gönderildi. Bu fermanlarla kazalarda âyanlık görevinin sadrazam mektubu ya da kâimesiyle verileceği bildirildi. Muhsinzâde Mehmed Paşa böylece kazaları hükümet merkezinin denetimi altında tutmaya çalıştı.¹⁵⁴

Osmanlı-Rus savaşı esnasında âyanlık müessesesinde de bazı değişiklikler olmuştur. Muhsinzâde Mehmed Paşa, sadarete ilk geldiği tarih olan 1765 senesinde âyanlık görevi için yapılan mücadeleleri ortadan kaldırmak için Anadolu ve Rumeli eyaletlerine fermanlar göndermişti. Böylece âyan seçimlerine valilerin karışması engellenmek istenmiş ve seçilen âyanların sadrazam onayıyla göreve başlamaları istenmişti. 1768 yılında başlayan Osmanlı-Rus savaşı ile âyan seçiminde bu kadar tedbirli davranmaya vakit olmadığı söylenerek, Muhsinzâde Mehmed Paşa’nın gönderdiği fermanlar iptal edildi

¹⁵¹ Nagata, a.g.e., s. 13.

¹⁵² Uzunçarşılı, a.g.e., C. IV, I. Bölüm, s. 319.

¹⁵³ Nagata, a.g.e., 22-23.

¹⁵⁴ Nagata, a.g.md., s. 49.

(1769). Bu tarihten sonra âyanlık mücadeleleri serbest bırakılmış ve şiddetli çekişmeler başlamıştır; buna rağmen savaş sırasında âyanlık görevi zahire ve levazımatın giderilmesi gibi geri hizmette bırakılmamış, savaş bölgesindeki âyanlar cepheye çağırılmıştı.¹⁵⁵ Bu süreçte askeri bir kimlik kazanan âyanlık, Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın ikinci sadaretinde de önemini göstermiş ve Paşa, Mora İsyanı'nda âyanlarla birlikte isyancılarla mücadele etmiştir.

Muhsinzâde Mehmed Paşa, Osmanlı-Rus savaşı başladığında Anabolu kalesi muhafızlığı göreviyle Mora'da bulunmaktaydı. Mora'da, Rusların tahrikiyle başlayan Rum isyanı neticesinde Mehmed Paşa Mora Seraskeri tayin edildi. İsyanın bastırılması için Makedonya ve Teselya gibi kazaların âyanlarından yardım istedi. Tırhalalı Ni'metizâde, Yenişehirli Müderris Osman Bey, Kapıcıbaşı İsmail Ağa, Çatalcalı Ali Ağa, İzdinli Beyzâde Yusuf Ağa askerleriyle Tripolis (Tripolitsa)'e gelerek 23 Zilhicce 1183/19 Nisan 1770'de Rumlarla yapılan savaşta Paşa'ya destek oldular. Bu savaş sonunda Rumlar ve onlara yardımcı olan Ruslar bozguna uğratarak isyan bastırıldı. Bu başarısından sonra Muhsinzâde Mehmed Paşa, Şaban 1184/Aralık 1770 tarihinde hem Bosna valiliğine hem de Rumeli Seraskerliğine tayin edildi. Sonradan Vidin, Eflak ve Boğdan seraskerlikleri de eklenen Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Vidin'den hareketle Yergöğü'ne gelen maiyyetinde 30-40 bin askerin bulunduğu bilinmektedir. Bu kuvvetlerin içinde ise bazı âyan kuvvetlerinin de olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵⁶ Yergöğü muhafızı İzzet Ahmed, Niğbolu Muhafızı Kethüda Elhac Ahmed ve eski Karaman Âyanı ile o tarihlerde Silistre Muhafızı olan Karslızâde Seyyid Hasan Paşalar, Muhsinzâde'nin maiyyetine gelmiş bulunuyorlardı. Ayrıca, Tırhala Âyanı ve Kapıcıbaşı Nimeti Bey, Çatalcalı Ali Ağa, Siroz Âyanı Küçük Abdullah ve Demirhisar Âyanından Çavuş Bey de bünyelerindeki askerlerle Seraskere katıldılar ve böylece Bükreş Muhasarası'na hazırlıklar devam etmektedir.¹⁵⁷

XVIII. yüzyılda kazalarda ortaya çıkan âyanlık müessesesi, II. Mahmud döneminin (1808-1839) sonlarına kadar devam etmiştir. Tanzimat döneminde düzenlenen idare sistemi ile kaza müdürlüklerine ya da mütesellimliğe dönüştürülen âyanlık zaman içinde kaybolmuştur fakat bazı âyanlar yeni kurumlara girerek etkilerini devam ettirmişlerdir.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Nagata, a.g.e., s. 105-115.

¹⁵⁶ Nagata, a.g.md., s. 50.

¹⁵⁷ BOA, c.as., dosya 1155, gömlek 51390; Nagata, a.g.e., s. 95-96.

¹⁵⁸ Nagata, a.g.e., s.16.

BÖLÜM II

MUHSİNİZÂDE MEHMED PAŞA’NIN VAKIFLARI VE HAYRÂTI

2.1. Muhsinzâde Mehmed Paşa’nın Vodina’daki Vakıf ve Hayrâtı

Muhsinzâde Mehmed Paşa, 1169/1756’da Rumeli valisi, sonra Vidin muhafızı olmuş,¹⁵⁹ 1170/1756’da tekrar Özi’ye memur edilmiştir.¹⁶⁰ Vodina, Yunanistan’ın kuzeyinde, Yunanistan Makedonyası’nın (Ege Makedonyası) idarî birimlerinden (nomos) biri olan Pella nomosunun merkezidir. Vodina/Vodena Slav dillerinde “su şehri” anlamına gelir. Bu şehir, Ayrıca Arnavutluk’un liman şehri Draç’tan (Durrës) Selânik vasıtasıyla İstanbul’a uzanan tarihî Via Egnatia yolu üzerinde bulunur. Antik dönemden VII. yüzyılın başlarında gerçekleşen Slav işgallerine kadar Edessa adıyla anılan bu şehir, Slav hâkimiyeti döneminde Vodena’ya, Osmanlı döneminde ise Vodina’ya dönüşmüş; 1922’den itibaren de tekrar eski adını almıştır.¹⁶¹

İlk dönem Osmanlı kaynaklarında farklı tarihler verilmekle birlikte daha önce Sırp’ların elinde bulunan Vodina, kuvvetli bir ihtimale göre 1386-1387 kışında Osmanlı hakimiyetine geçmiştir. 1520 yılında Vodina, Yenice-i Vardar Kazası’nda bir nahiye merkezi idi ve küçük bir kasaba durumundaydı. Kasabada 61 hânelik müslüman cemaati ile 132 hânelik Hristiyan hânesi mevcuttu.¹⁶² Bu tarihten sonra hızla gelişen şehirde müslüman nüfusu artmış; müslümanlar 128 hâneye yükselmiş, Hristiyanlar ise 60 hâneye düşmüştür. Osmanlı hakimiyeti boyunca Vodina’da çeşitli dinî, sosyal, iktisadî ve kültürel yapılar inşa edilmiştir. Çoğunluğu vakıflar tarafından tesis edilmiş olan bu yapıların en eski tarihli Evrenesoğlu Ahmed Bey’in inşâ ettirdiği Cemâziyelevvel 904 (Aralık 1498) tarihli Arapça vakfiyesi olan cami, imaret, çifte hamam, çeşme ve değirmenlerdir.¹⁶³ XVII.Yüzyılın

¹⁵⁹ Uzunçarşılı, a.g.e., C.IV, I. Bölüm, s. 400.

¹⁶⁰ Nagata, a.g.md., s.49.

¹⁶¹ Machiel Kiel, “Vodina”, *DİA*, C. 43, 2013, s. 120; E. H. Ayverdi, *Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk*, C. IV (4,5,6. Kitap), s. 290.

¹⁶² Kiel, “Vodina”, s. 120.

¹⁶³ Kiel, “Vodina”, s. 120.

ortalarında, Evliya Çelebi'nin aktardığına göre bu şehirde dokuz cami, on bir mescid, bir medrese, dört mekteb, iki tekke, bir hamam ve imaret ile yedi de kilise vardı.¹⁶⁴

Muhsinzâde Mehmed Paşa, 1169/1756'da Rumeli valisi olduğu dönemde Vodina'nın Kopinik Mahallesi'ne yeni bir cami yaptıran Paşa, vakfettiği gelirleri kendi camii ile babasının yaptırdığı Muhsinzâde Abdullah Paşa Camii'ne bağışlamıştır. Şehirde ayrıca Hasan Bey bin Ali Koç Bey ve Hasan Ağa bin İbrâhim Bey'in vakıfları ile Çanakçı Mehmed Paşa Camii, Çelebi Çavuş Mescidi ve Hacı Hızır Bey Zâviyesi de bulunmaktadır.¹⁶⁵

Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın 5 Cemâziyelevvel 1169/6 Şubat 1756 tarihli bu vakfını, vakfın hukuki şartlarını tescil için mütevellî ve vekil tayini yapılmasıyla, Vodina Kazası Kadısı İbrahim Nezir Efendi tescil etmiştir.¹⁶⁶ Tescil kısmı vakfiyenin ilk bölümünü oluşturmaktadır.

İkinci bölüm olan vakfiyenin davet bölümünde, Besmele ile başlayarak Allah'a hamd edildikten sonra Allah Rasûlüne ve sahabelere salât ve selâm edilmektedir. Bundan sonra dünyanın geçici ve ahiretin baki olduğu; vakıf kurmanın önemi ve vakıf kuran kimselerin dünya ve ahiret hayatındaki durumu gibi konuları içeren âyetlerin mealî şu şekilde yer almaktadır:

“Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin. Kendiniz için her ne iyilik işlemiş olursanız, Allah katında onu bulursunuz. Şüphesiz Allah bütün yaptıklarınızı görür.”¹⁶⁷ “Sizde bulunanlar tükenip gider ama Allah'ın katındakiler kalıcıdır. Asla kuşkunuz olmasın ki, güçlülere göğüs gerenlerin ecirlerini, yapmış olduklarının daha da güzeliyle vereceğiz.”¹⁶⁸

Vakfiyenin üçüncü bölümünde, vâkıfın isminden, vakfı kurduğu zamanki görevinden, hayrâtın bulunduğu şehirden bahsederken¹⁶⁹ “*sâhibü'l-hayrat ve'l-hasenât*

¹⁶⁴ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Yayına Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman, Yapıkredi Yayınları, İstanbul, s. 173-176.

¹⁶⁵ Kiel, “Vodina”, s., 121.

¹⁶⁶ Vakfiye, VGMA, Anadolu, Veziri Sadr-ı âli adlı 503 numaralı defterde, sayfa 245, sıra 6'da kayıtlıdır. Vakfiye ve çeviri yazısı için bk. Ek-1; Ekrem Hakkı Ayverdi, bu vakfın Vidin'de olduğunu söylemektedir: Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Bulgaristan Yunanistan Arnavudluk*, C. IV, 4.5.6. kitap, s. 126.

¹⁶⁷ Bakara Sûresi, âyet 110.

¹⁶⁸ Nahl Sûresi, âyet 96.

¹⁶⁹ “*hâlâ müheccce-i elviye-i lütuf ve merhametleri hısn-ı hasîn-i meymenet-karîn mahrûse-i Vodine ziyâ-bahşi ve senâbûk-i sâfinâtü'l-ceyyâdi bu serhadd-i nusret-şi'âra nakşolan sâhibü'l-hayrat ve'l-hasenât düstûr-ı mükerrer müşîr-i müfahham nizâmü'l-âlem nâzım-ı menâzîmü'l-ümem muslih-i mesâlih-i benî*

düstûr-ı mükerrerem müşîr-i müfahham nizâmü'l-âlem nâzım-ı menâzimü'l-ümem muslih-i mesâlih-i benî âdem ahter-i burc-i rif'at mehr-i sipehr-i haşmet-âsaf cemm-i ma'delet vezîr-i pür ceys-i fitnat nigahdâr-ı beyza-i din ü devlet... devletlü inâyetlü hazreti Muhzinzâde Mehmed Paşa” şeklinde kaydedilmiştir.

Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Rumeli Valisi olduğu döneme ait olan bu vakfiyenin tescil edildiği yer, Paşa'nın Vodina'daki sarayıdır. Burada, Dergahı Mualla Kapıcıbaşlarından Seyyid Ahmed Ağa, Vodina Defterdarı Hasan Efendi, Müftü Ali Efendi ve adları vakfiyenin sonunda yer alan şahitler huzurunda oluşturulan şer'î meclis huzurunda düzenlenmiştir.

Vakfın hayrât ve akarat bölümünde yani gelirlerinin tarif ve tasvir edildiği, bir bakıma sıralanıp kayıt altına alındığı kısım, hayrâtın nelerden oluştuğu, türü, yeri, nasıl tasarruf olunacağı gibi konular ile akarat olan vakıf malının gelirleri, bunların cinsleri gibi konular yer almaktadır. Muhsinzâde Mehmed Paşa vakfına akar yani gelir olmak üzere, kendi mülkünden; Vodina'da Mustafa Paşa etrafında bulunan, üç tarafı Pehlivan İbrahim ve Hacı Osman mülkleri ve tarik-i âmm yani kamuya ait yol ile çevrili olan bir mumhane dükkanını, üst katındaki yedi adet odası ve içindeki mesleğini icra ettiği gerekli aletleriyle; Tekke Mahallesi'nde Debbağhane yakınında, üç tarafı yeniçerilerin 55. Cemaati'nden Kaço Halil Beşe mülkü ve yol (tarik-i âmm) ile sınırı olan bir mumhane dükkanını, içindeki gerekli aletleriyle; yine Tekke Mahallesi'nde, üç tarafı Kara Mustafa Beşe mülkü, bir tarafı debbağhane ve iki tarafı da yol ile sınırı olan bir mumhane dükkanını, içindeki aletleriyle; yine Tekke Mahallesi'nde üç tarafı yeniçerilerin 87. Cemaati'nden Ali Beşe mülkü ve yol ile sınırı olan bir kahvehane ile bitişiğindeki hasırcı dükkanını; Kopinik Mahallesi'nde üç tarafı yol ile çevrili olan bir kahvehane ve berber dükkanı ile iki bakkal dükkanını, tüm malından ayırarak vakfetmiştir. Vâkıf Muhsinzâde Mehmed Paşa, vakıf şartında vakfedilen gayrimenkullerin kullanım şartları ve bunlardan elde edilen gelirin tasarruf şeklini şu şekilde kayıt altına almıştır:

âdem ahter-i burc-i rif'at mehr-i sipehr-i haşmet-âsaf cemm-i ma'delet vezîr-i pür ceys-i fitnat nigahdâr-ı beyza-i din ü devlet hâfiz-ı nâmûs-ı saltanat fârisü'l-izz-i ve'l-cihâd hârisü'l- memâliki ve'l-bilâd celilü'l-kadri ve'l-mekân çâresâz-ı hâcet-mendân müstemendân-ı veliyyü'n-ni'am kesîrü'l-ihsân melekîyyü's-şîyem meded-resân devletlü inâyetlü hazreti Muhzinzâde Mehmed Paşa yessera'llâhu mâ yerûm ve mâ yeşâ ve yesserehu bi-envâi'l füyûzât fevka mâşâ hazretleri...”, Vakfiye, VGMA, Anadolu, Veziri Sadr-ı âli adlı 503 numaralı defterde, sayfa 245, sıra 6'da kayıtlıdır. Vakfiye ve çeviri yazısı için bk. Ek-1.

Vakıf akarı, mütevellî tarafından icar olunacak yani kiraya verilecek ve elde edilen gelirden; babası merhum Muhsinzâde Abdullah Paşa'nın (Vodina'daki) Camii'ne günde bir akçe mum yağı (şem'-i revgan) ve üç buçuk akçe zeytinyağı (revgan-ı zeyt) ücreti verilmesi (mum yağı ve zeytin yağının aydınlatma için kullanılması), aynı camide imam ve hatip olanlara günde iki akçe imamet ve hitabet vazife ücreti verilmesi, birinci müezzine ve kayyımına günde altı akçe verilmesi, ikinci müezzine günde altı akçe verilmesi, camide haftada iki defa fıkıh dersleri (tedris-i fıkıh-ı şerif) veren müderrise günde on akçe verilmesi, âbkeşe (kuyudan su çeken görevliye) günde altı akçe verilmesi, bunlara ilaveten her gün camide bir cüz Kur'an-ı Kerim okuyarak ayda bir hatim yaparak, sevabını babası merhum Muhsinzâde Abdullah Efendi'ye hediye edecek olan cüzhâna günde altı akçe verilmesi şartlar arasında yer almıştır.

Muhsinzâde Mehmed Paşa, vakıf şartlarının ikinci kısmını, kendisinin Vodina'nın Kopinik Mahallesi'nde inşa ettirdiği caminin masraflarına ayırmıştır. Mehmed Paşa'nın yaptırdığı cami için günde iki akçe ile mumyağı ve üç buçuk akçe ile zeytinyağı satın alınması şart koşulmuştur.

Muhsinzâde Mehmed Paşa vakfiyesinde vakfın yönetiminde yer alacak görevliler, bu görevlilerin özellikleri ve görevleri karşılığında alacakları bedeller şu şekilde açıklanmıştır: Camide imam ve hatip olan kişiye günde sekiz akçe imamet ve hitabet vazife ücreti verilmesi, caminin yanındaki mektebin hocasına (hace-i mekteb) günde iki akçe verilmesi, mektep hocasının yardımcısına (halife-i mekteb) günde iki akçe verilmesi, birinci müezzin ve kayyım olan kişiye günde on akçe verilmesi, camide cuma günleri vaaz ve nasihat eyleyecek olan vâize günde iki akçe verilmesi, vâkıfın hem kendisinin hem de babasının yaptırmış olduğu Vodina'daki iki caminin mütevellî kaymakamı olan kişiye, tevliyet, kitabet ve cibayet görevlileri için günde sekiz akçe verilmesi şart olarak vakfiyede yer almıştır.

Muhsinzâde Mehmed Paşa, hayatta olduğu sürece vakfın yönetiminin kendi üzerinde olmasını vakıf şartı arasına ekletmiştir. Ayrıca Vodina'yı muhafaza etmekle görevli vezirlerin bu vakfın nezaretini yani denetimini üstlenmeleri de istenmiştir. Vâkıf Muhsinzâde Mehmed Paşa öldükten sonra vakfın tevliyetini, erkek evladından en büyük ve aynı zamanda şeref ve onur sahibi olanın üstlenmesini, bunun erkek evladı neslinden “*aslah, erşed, a'kal ve emced*” olanın yerine getirmesini istemiştir. Eğer erkek evladının

nesli kesilirse, vakfın tevliyetinin kız evladının soyundan gelenlerden, en büyükten en küçüğe doğru en önde gelenin üstlenmesi şeklinde devam etmesi şartlar arasında yer almıştır.

Vâkîf, vakfın gelirinden, harcamalar çıktıktan sonra artma olursa, vakıf için bunun mütevellî tarafından hıfzolanması ve gerektiği zaman da kaza kadısı ve vakfın mürtezikalarının bilgisi ile tamir ve termim için sarfolunması istemiştir. Vakfiyenin sonunda, vakfın bozulmaması ve ortadan kaldırılmaması için hemen hemen her vakfın şartı olan ayete yer verilmiştir. Ayetin mealinde “*Onu işittikten sonra kim değiştirirse günahı, yalnızca onu değiştirene ait olur. Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir*”¹⁷⁰ denilerek, vakıfta belirtilen şartların bozulmaması ve değiştirilmemesi ve ortadan kaldırılmaması konusuna vurgu yapılmıştır. Bu vurgudan sonra ise vakfın kuruluş tarihi 5 Cemâziyelevvel 1169/7 Mart 1756 olarak beyan edilmiştir.

Vakfın tesciline ve kurulmasına şahitlik edenler vakfın hukukî şartlarının görevlileri olarak vakfiyenin alt kısmında verilmektedir. İsimleri, görevleri, ünvanları ve lakapları ile kayıt altına alınmışlardır. Vodina şehrinin askeri sınıfının neredeyse tamamı ve şehrin ileri gelenleri şahitler arasındadır. Bu kimseler ise şunlardır:

Dergahı Mualla kapıcıbaşlarından Seyyid Ahmed Ağa,

Ömer Serturna-yı Vodina,

Vodina Defterdarı Hasan Efendi,

Müftü Ali Efendi,

Yahya Paşa Cami-i Müderris-i Ali Efendi,

Kethüda Hüseyin Ağa,

Muhsinzâde Abdullah Paşa’nın Kethüdası İbrahim Ağa,

Fahrü’l-işbah Halil Ağa Sertopî-i Vodin,

Fahrü’l-işbah Arabacıbaşı Mehmed Ağa.

¹⁷⁰ Bakara Sûresi, âyet 181.

Tablo 2.1. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Vodina'daki 1169/1756 Tarihli Vakfına Ait Bilgiler

Vâkîfın ünvanı	Vakfın Akarı	Vakfın Akarından Faydalanan Hayrat	İşletme Şekli	Personel	Personel Gideri/ Günlük-Akçe	Diğer Harcama Kalemleri	Diğer Harcamalarına ait Gider-Akçe	Kalan Galle/ Gelir
Rumeli Valisi	Vodina'da yedi odası ve içindeki aletleriyle birlikte bir mülk mumhane dükkânı	Muhsinzâde Abdullah Paşa'nın Vodina'daki Camii	İcâr	Babası Muhsinzâde Abdullah Paşa Camii'nde Birinci müezzine ve kayyım	6	Şem'i revgan	1	Muhsinzâde Mehmed Paşa Camii tamir ve termim
	Vodina'da içindeki aletleriyle birlikte iki mumhane dükkânı	Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Vodina'daki Cami		İkinci Müezzine	6	Revgan-ı zeyt	3,5	
	Vodina'da bir kahvehane ile bitişigindeki hasırcı dükkânı			Babası Muhsinzâde Abdullah Paşa Camii tedris-i fikh-ı şerif	10			
	Vodina'da bir kahvehane ve berber dükkânı ile iki bakkal dükkânı			Babası Muhsinzâde Abdullah Paşa Camii âbkeş	6			
				Babası Muhsinzâde Abdullah Paşa Camii cüzhân	6			
				Muhsinzâde Mehmed Paşa Camii imam ve hatibi	8	şem'-i Revgan	1	
				Muhsinzâde Mehmed Paşa Camii yanındaki mektebin hocası	2	Revgan-ı zeyt	3,5	
				mektep hocasının yardımcısı	2			
				Muhsinzâde Mehmed Paşa Camii birinci müezzin ve kayyım	10			
				Muhsinzâde Mehmed Paşa Camii Vâizi	2			
				Her iki caminin müteveli kaymakamı	8			
				Toplam	75 akçe			

Tabloda verilen bilgilere göre, Muhsinzâde Mehmed Paşa 1169/1756 yılında Rumeli valisi olarak tayin edildiği dönemde Vodina’da bir vakıf kurmuştur. Bu vakfa akar olmak üzere vâkıf, kendi mülkünden üç mumhane dükkanını içindeki levazımatı ile birlikte vakfetmiştir. Bu dükkanlara ek olarak iki kahvehane dükkanı, bir berber dükkanı, bir hasırcı dükkanı ve iki bakkal dükkanını da vakfetmiştir. Akar olarak vakfedilen bu dükkanlar kiraya verilerek elde edilen gelirin vâkıfın babası Muhsinzâde Abdullah Paşa’nın adıyla anılan Vodina’daki camii ve vâkıfın kendi adıyla inşa ettirdiği caminin masraf ve personel gideri için kullanılması şart koşulmuştur.

Muhsinzâde Mehmed Paşa’nın bu vakfının dört önemli özelliği ortaya çıkmaktadır: Birincisi, Vodina şehrinde iki caminin ihyasını gerçekleştirerek müslüman cemaatin hizmetine sunmuş ve böylece dini bir hizmette bulunmuştur. İkincisi, babası Muhsinzâde Abdullah Paşa’nın adıyla anılan caminin ihyasıyla merhum babasının rahmetle anılmasını istemiştir, ayrıca her gün bu camide bir cüz Kur’an-ı Kerîm okunarak ayda bir hatim yapılmasını vakıf şartlarında beyan etmiş ve sevabının babası merhum Muhsinzâde Abdullah Efendi’ye hediye edilmesini istemiştir. Bu vakfın üçüncü önemli özelliği ise, bu iki cami için görevlendirilen vazife sahipleridir. Her iki camide toplam on dört vazife sahibi bulunmaktadır ve bu rakam camideki vazife sahibinin sayısı olarak azımsanamayacak miktardadır. Muhsinzâde Mehmed Paşa Camii’nin yanında bir de mekteb bulunmaktadır. Vakıf gelirinden bu medresenin hocası ve hocanın yardımcısı için de gider ayrılmıştır. Vâkıfın eğitime verdiği önemi ifade eden bu durum, bu vakfın dördüncü önemli özelliğini oluşturmaktadır. Bu vakıf aracılığıyla müslümanların ibadetine katkıda bulunulmuş, vazife sahibi olarak görevlilerin istihdamı gerçekleştirilmiş, vâkıfın kendi adı ve babasının adının camilere verilmesi ile de bu isimlerin hayırla anılması sağlanmış ve son olarak da mekteb inşa ettirilerek eğitime destek olunmuştur.

2.2. Muhsinzâde Mehmed Paşa’nın Travnik’te Kurduğu Vakıf ve Hayrâtı

Muhsinzâde Mehmed Paşa, Rumeli’nin çeşitli yerlerinde idari görevlerde bulunmuş ve burada vakıf ve hayrât bırakmıştır. Muhsinzâde Mehmed Paşa’nın vakıf ve hayrâtından bazıları Travnik’te bulunmaktadır. Bosna’nın orta kesimlerinde yer alan Travnik’in yerleşim tarihi Roma dönemine kadar gitmektedir. VI. ve VII. yüzyıllarda Slav işgalleri nedeniyle ıssızlaşan bu yerleşim yerinde XIII. Yüzyıldan itibaren iskan oluşmaya

başlamıştır. Travnik şehri, XVI. yüzyılda Osmanlı topraklarına katılmış ve zamanla Bosna'nın en büyük merkezlerinden biri haline gelmiştir. Osmanlı döneminde Travnik'in ana nüfusunu müslümanlar teşkil etmiştir.¹⁷¹

1516-1562 tarihleri arasında bu yerleşim yeri, gelişmiş bir Müslüman kasabasına dönüştü ve 34 hânedan oluşan iki Hristiyan mahallesine karşılık 357 hânedan oluşan 6 Müslüman mahallesi vardı. 1604 yılına kadar şehir iki kat daha büyüdü ve Müslümanların hâne sayısı 663'e yükseldi. Böylece Travnik, Bosna'nın en büyük ikinci şehri oldu.¹⁷²

Travnik şehri, 1583-1698 tarihleri arasında Osmanlı idaresinde Bosna eyaletine bağlı bir sancak olarak idare edilmiş, 1699-1851 tarihleri arasında ise Bosna eyaletine bağlı eyalet merkezi olmuştur. Şehir, sancak olma statüsü ile 1878 tarihine kadar Bosna vilayetinde kalmıştır.¹⁷³ İdari bir bölge olan Travnik, ticaret açısından fazla gelişme gösterememiş ve bu durum nüfusunun çoğalmamasına neden olmuştur. 21 cami bulunan şehirde camiden çok bazı Osmanlı memurlarının türbeleri bulunmaktadır. Bunun sebebi bu şehrin iki asır boyunca merkez olması, vali ve bazı önemli kimselerin vefatlarından sonra buraya defnedilmesidir. 11 mahalle ve 2.000 evin dışında 50 mektep, 4 medrese, 1 rüştiye ve 69 han olduğu bildirilmektedir.¹⁷⁴

Osmanlı şehirlerinin kuruluş ve gelişmesinde dini ve sosyal nitelikli yapılar, şehirlerin değişik yerlerine kurularak Osmanlı şehirlerinin gelişmesinde temel unsur olmuştur.¹⁷⁵ Şehirlerin ana unsuru olan bu kurumların çoğunluğu vakıflardır. Kaynaklarda aslında Osmanlı şehrini tanımlayan en kısa cümle "Cum'a kılınır, bazarı durur" şeklinde verilmiştir.¹⁷⁶ Osmanlı şehrinin merkezini oluşturan camilerin etrafında dini yapıların dışında mektep, medrese, çarşı, han, hamam dükkan gibi çeşitli yapılarda bulunurdu. Şehirlerin bu sayede fiziki yapısının şekillenmesi ve büyümesi sağlanmıştır. Vakıf kuran kimseler şehrin gelişmesini sağlayan bu yapılan en önemli kahramanları olmuşlardır.

Muhsinzâde ailesi ise Rumeli'de özellikle de Bosna'da nüfuz kazanmış bir ailedir. Muhsinzâde Mehmed Paşanın babası Muhsinzâde Abdullah Paşa'nın 1161/1748 yılında

¹⁷¹ Machiel Kiel, "Travnik", *DİA*, C. 41, 2012, s. 308.

¹⁷² Kiel, "Travnik", s. 309.

¹⁷³ Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*,

Bosna valiliği sırasında burayı güzel idare ettiği bir fermanla sabittir.¹⁷⁷ Muhsinzâde Abdullah Paşa, Rebiülahir 1162/1749 yılında bu görevde iken vilayet merkezi Travnik'te vefat etmiştir¹⁷⁸ ve burada bir türbesi olduğu bilinmektedir.¹⁷⁹ Muhsinzâde Mehmed Paşa, babasının defnedildiği yer olan Travnik'in şenlenmesi ve abâd edilmesi için buraya cami, medrese, muallimhane ve çeşme inşa ettirmiştir.

Muhsinzâde Mehmed Paşa, 1161/1748'de Bosna valiliğine tayin olunmuş fakat görev yerine hemen gitmeyerek bir süre İstanbul'da eşi Esmâ Sultan'ın yanında kalmıştır. Bu sırada Hersek sancağı Bosna'ya ilhak olunmuş ve Haziran 1761'de Muhsinzâde Mehmed Paşa Bosna'ya hareket etmiştir.¹⁸⁰ Rumeli sınırları için önemli bir yer olan Bosna'ya verdiği düzendeki başarı nedeniyle Eylül 1761 tarihli fermanla Padişahın, Paşanın hareketinden memnun olduğu belirtilmiştir.¹⁸¹ Bu tarihten sonra Bosna ve tekrar Rumeli valiliklerinde bulunan Paşa, 30 Mart 1765 tarihinde Bâhir Mustafa Paşa'nın yerine sadarete davet edilmiş ve bir ay sonra İstanbul'a gelerek mühr-i Hümayunu almıştır.¹⁸²

1177/1764, 1179/1765, 1181/1767, 1182/1768, 1183/1770, tarihli vakfiye ve mübayaa hüccetlerine göre Sadrazam Muhsinzâde Abdullah Paşa oğlu Mehmed Paşa'nın geliri Travnik'de olmak üzere cami, medrese, muallimhane ve çeşme inşa ettirmiştir. Bunların bakımı, hizmet edenlerin giderleri ve diğer masraflarına sarf edilmek üzere, 7.000 kuruş nakit para, Travnik'te sekiz adet oda iki sofa, ahır, samanlık ve gölgelik bulunan bir han, meyveli ve meyvesiz ağaçlar bulunan bir bahçe, bir ev ve çayır vakfetmiştir.

XVIII. yüzyılda Travnik'te bulunan diğer yapılar ise şunlardır: 1705-1706 tarihlerinde Elçi İbrahim Paşa kütüphanesi bulunan bir medrese, bir Halvetiyye Tekkesi ve bir mektep inşa ettirmiştir. Bosna Valisi Mehmed Paşa Kukavica 1757-1758 tarihlerinde bir cami, medrese, hamam ve bedesten yaptırmıştır. Vezir Süleyman Paşa 1816 yılında

almış ve satın aldığı hissesini Travnik’de bulunan babası Abdullah Paşa’nın türbesinin kandil giderleri ve camiinde hatim ve cüz okunması hizmetleri için vakfetmiştir.

Abdullah Paşa oğlu Muhsinzâde Mehmed Paşaya ait 27 Cemaziyelahir 1177 tarihli mübayaa hüccetine¹⁸⁴ göre hala Bosna Valisi olan Muhsinzâde Mehmed Paşa’nın sarayında akdolan mahkemede, Travnik’te Hasan Ali mahallesi sakinlerinden Ahmed Bey bin Ahmed Bey, Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa’nın vekalet verdiği Kaymakam İbrahim Ağa’nın ikrar ve takririyle, Travnik’te Osman Bey Mahallesi’nde bulunan Valikonağı yakınında Ebubekir Hamamı denilen ve Ebubekir Bey öldükten sonra veraset yoluyla kendisine dörtte bir oranında hamam hissesini kendi rızasıyla 550 kuruşa Vezir’in adına Kaymakam’a satmıştır. Satın alınan hisse vakfa dahil edilmiştir. Bu işlemin yapıldığı sırada hazır bulunan şahitlerin isimleri şu şekildedir:

Çavuş Kethüdası İbrahim Ağa,
Çavuş Kethüdası İbrahim Ağa,
Mehmed Ağa Selami,
Bevvabin Kethüdası Süleyman Ağa,
Tezkere-i Tımar Hasan Efendi,
Bosna Defterdarı Seyyid Mehmed Efendi,
Travnik Serdarı Bekir Bağanazade Mehmed Ağa,
Ahmed Ağa ser bölükü bevvabin,
Çavuş Emni Mustafa Ağa.

Saraybosna Gazi Hüsrev Bey kütüphanesi A-154’te kayıtlı olan Muhsinzâde Muhammed (Mehmed) Paşa’ya ait Cemâziyelâhir 1179/Kasım 1765 tarihli vakfiyenin¹⁸⁵ ilk bölümünde vakfiyenin tescil edildiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Vakfiyeyi tescil eden kişi Travnik Müftüsü Şeyh Hacı Muhammed Efendi’dir. Vakfa müteveli tayin edilen kişi Cemali Muhammed Efendi’dir.

¹⁸⁴ VGMA, Anadolu atik vezir nezareti adlı ve 456 numaralı defterin 181 sahife ve 35 sırasında kayıtlıdır. Belge ve çeviri yazısı için bk. Ek-2.

¹⁸⁵ *Bosna-Hersek Vakıfları*, VGM yayınları, Editörler: Mevlüt Çam, Rahman Ademi, Cilt 4, Ankara 2016, s. 1583-1584; vakfiyenin çeviri yazısı

Vâkıfın adı “*sâbıkan Bosna Vâlisi olub hâlâ Sadr-ı a‘zam ve kirâm Vezîr-i mufahham ve muhterem sâhibü’l-hayrât ve’l-hasenât devletlü inâyetlü atûfetlü Muhsinzâde Muhammed Paşa*” olarak kaydedilmiştir. Mütevellinin ikrar ve takririyle Travnik’te Osman Bey Mahallesi’nde bulunan Muhsinzâde Mehmed Paşa’nın sarayının (valikonağı) yanında bulunan Ebubekir Bey Hamamı denilen hamamdan dördte bir hissesini satın almış ve şu şekilde vakfetmiştir:

Satın alınan hamam hissesi her sene müteveli eliyle *icâre-i misliyesiyle icâr* olup hasıl olan gelirin merhum babası eski Sadrazam Muhsinzâde Abdullah Paşa’nın Travnik’te bulunan türbesinde kandillerin yakılması için günlük 4 sağ akçe “*zeyt bahâ vazîfesi*” ve Paşa camiinde Allah rızası için 30 cüz okunması hizmeti vakfetmiş, her gün 3 cüz okunup 10 günde hatim olup sevabının merhum babasının ruhuna ihda olunmasını, eczâhâna yani Kur’an’dan bir cüzünü okumakla vazifeli okuyuculara vazifeleri karşılığında her gün dörder sağ akçe verilmesini istemiştir. Hâfız-ı eczâ Şeyh Hafız Osman Efendi’ye kiraati karşılığında günlük 2 sağ akçe, Müderris Müftizade Salih Efendi ise vakıf nâzırı tayin olunarak İkinci namazından sonra Nebe’ Sûresini okuması istenmiş ve sevâbını vâkıfın babasının ruhuna ihda etmesi karşılığında her gün 4 sağ akçe verilmesi şart koşulmuştur. Ayrıca vâkıf, müteveliye vakıf mallarına bakma görevi için 3 sağ akçe verilmesini, vakfedilen meblağdan kalanının hamamın tamir işlerine sarfolunmasını şart koştur. Mütevellinin vefatından sonra vakıf mallarına bakma görevi mütevellinin evladına ve evladının evladına nesilden nesile görevli olması şart edilmiştir.

Vakfiyenin sonunda, vakfın bozulmaması ve ortadan kaldırılmaması için hemen hemen her vakfın şartı olan ayete yer verilmiştir. Ayetin mealinde “*Onu işittikten sonra kim değiştirirse günahı, yalnızca onu değiştirene ait olur. Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir*”

Tablo 2.2. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Travnik'teki Ebubekir Hamamı Vakfına Ait Bilgiler

Vakfın ünvanı	Vakfın kurulduğu yer	Vakfın Akarı	Vakfın Akarından Faydalanan Hayrât	Miktar	İşletme Şekli	Vakfın Harcama Kalemleri	Vakfın Harcamalarına ait Gider Günlük-Akçe	Kalan Galle/Gelir
Sadrazam	Travnik	Travnik'te Ebubekir Hamamı	Muhsinzâde Abdullah Paşa'nın Travnik'teki türbesi	Ebubekir Hamamı'nın ¼ hissesi	icâre-i misliye-siyle icâr	Zeyt bahâ	4 akçe	Ebubekir Hamamı tamir işleri için
						Eczâhân	4 akçe	
						Cüz'-i şerîf muhâfızı	2 akçe	
						Nâzır	4 akçe	
						Mütevellî	3 akçe	
						Toplam	17 akçe	

Tabloda verilen bilgilere göre, Muhsinzâde Mehmed Paşa sadaret döneminde Travnik'te 1179/1765 tarihli Ebubekir Hamamı Vakfı'nı kurmuştur. Vakfa akar olarak Travnik'te bulunan Ebubekir Hamamı'nın ¼ hissesi satın alınmış ve bu hisse vakfa dahil edilmiş ve kira geliri, vâkıfın babasının Travnik'te bulunann türbesine vakfedilmiştir. Vakfın harcama kalemleri arasında eczâhân (cüz okuyanlar) ve Cüz'-i şerîf muhâfızı gibi görevlilerin olması dikkat çekicidir. Muhsinzâde Mehmed Paşa, bu vazife sahiplerinden Kur'an-ı Kerîm

Vâkıfa ait bilgiler vakfiyenin üçüncü kısmında yer almaktadır. Burada Muhsinzâde Mehmed Paşa ile ilgili şu bilgiye yer verilmiştir. “.... *Hâlâ mesned-nişîn-i sadâret-i uz mâ olan Vezîr-i A‘zam-ı zîşân düstûr-ı ekrem-i celâled-nişân nâzım-ı umûr-ı cumhur-ı ümem medâr-ı salâh-ı kâffe-i âlem sâhibu’l-hayrât ve’l-hasenât ve’l-meberrât devletlü inâyetlü sa‘âdetlü Mehmed Paşa necli’l-vezîri’l-merhûmi’l-mağfûr Muhsinzâde Abdullah Paşa’nın oğlu Mehmed Paşa*”. Muhsinzâde Mehmed Paşa, vakfın kurulduğu tarihte sadaret görevindedir ve yukarıda adı geçen ünvanlarla tanıtılmaktadır.

Vakfın hayrât ve akarının yani gelirlerinin tarif ve tasvir edildiği, bir bakıma sıralanıp kayıt altına alındığı kısım, vakfiyenin dördüncü kısmını oluşturmaktadır. Burada, Bosna vilayetine bağlı Travnik şehrinde Çarşı-yı Atik (Eski Çarşı) yakınında bulunan Tekke Cami olarak bilinen ve yıkılmaya yüz tutarak harab hale gelen caminin yenileme ve ihyası yapılmıştır. Yıkılmaya yüz tutmuş ve harabe haline gelen caminin yenilenmesi ve ihyasını gerçekleştirmede en büyük amaç, Allah rızasını kazanmaktır çünkü kullanılamayacak hale gelen camiin yeniden ayağa kaldırılmasıyla müslümanlar burada ibadetlerine devam edebilecek ve hasıl olan sevaptan hayır sahibi olan kişi de yararlanabilecektir. Ayrıca camiin yanında daha önce olmayan yedi odalı medrese ve bir muallimhane yaptırmış, bunların bakımı, onarımı, görevli giderleri ve diğer masraflarına sarfedilmek üzere, kendi malından 3.000 kuruş vakfetmiştir.

Vakıf şartlarının yer aldığı bölüm vakfiyenin beşinci kısmını oluşturmaktadır. Burada vakfedilen paranın (nukûd-ı mevkûfe) işletme usulü ile elde edilen gelirin hangi alanlarda ve nasıl kullanılacağını bildiren bölümdür. Ayrıca vakıf görevlilerine ödenecek ücret de bu bölümde belirtilmektedir. Muhsinzâde Mehmed Pa

Para vakıfları (nukûd) sadece nakit sermaye ile kurulan vakıflardır. Belli bir amaç için bağışlanan nakit yatırıma dönüştürülmektedir ve elde edilen gelir vakfiyede belirlenen şartlara göre harcanmaktadır. Kurulması ve yaygınlaşması başlangıçta sorun olan para vakıflarına karşı güçlü bir muhalefet oluşmuştur; işletilmesinde uygulanan yöntem faiz uygulamasına benzediği için ve para vakıflarının süreklilik gösteremeyeceği düşüncesinden dolayı para vakıfları tartışma konusu olmuştur. Ebussuûd, para vakıflarının câiz olduğunu, ikraz edilen paraların aynının değil mislinin vakfa geri dönmesinin bir mahzuru olmadığını söyleyerek fetva vermiştir. Bu görüş doğrultusunda bir hüküm çıkarılarak kanunlaştırılmış ve farklı Osmanlı sultanları tarafından da onaylanmıştır.¹⁸⁸

Vakfedilen meblağın hasıl olan gelirinden, dönemin geçer parası olan tedavüldeki para yani akçe değerinden günlük 30 sağ akçenin sözü edilen medresede müderrislik vazifesini yapması için Hacı Mehmed Efendi'ye verilmesi istenmiştir. Aynı medresede bulunan her bir ilim talebesi için günlük 6'şar akçe, toplamda 42 akçe öğrencilerin masrafı ve yemek parası olarak tahsis edilmiştir. Medresede bevvab yani kapıcı olarak görev yapan Molla Hüseyin isimli şahsa günlük 2 akçe verilmesi istenmiştir. Molla Hüseyin'e bu görevinin dışında günlük 4 akçe karşılığında cami ve medresenin kayım ve ferraş¹⁸⁹ görevi de verilmiştir. Aydınlatma ihtiyacı için revgân-ı zeyt yani zeytin yağı ile sergi olarak kullanılacak hasır ihtiyaçları için günlük 10 sağ akçe ayrılması vakıf şartları arasında yer almıştır. Muhsinzâde Mehmed Paşa, Travnik'te Tekke Cami yanına bir muallimhane yapılmasını istemiş ve vakfiyede kişiye yapılmış bir görevlendirme ve tahsis ise Şeyh Mehmed Efendi'ye yapılmıştır. Ona muallimhanedeki Kur'an-ı Kerim talimi yani Kur'an öğretme vazifesi karşılığında günlük 6 akçe verilmesi istenmiştir. Bu kişinin görevi medreseden ayrı olarak muallimhane ile sınırlıdır ve burada muallim görevindedir, bu görev için ayrılan günlük 6 akçe, Şeyh Mehmed Efendi'den sonra muallimhanede Kur'an öğretenlere yapılan bir tahsisattır. Vakfiyede kişiye yapılmış bir başka görev tahsisi ise her hafta Salı günü (yevm-i selâse) öğ

Camii'ndeki imam için de vakfiyede vazife ücreti tahsis edilmiştir. Buradaki camide beş vakitte cemaate imamlık etmesi istenen Nuh Efendi'ye günde 6 sağ akçe, müezzin olan Molla Hasan'a 4 sağ akçe, vakfın yönetimini üstlenen Mehmed Efendi'ye tevliyet vazifesi için günde 6 akçe verilmesi, vakfiyedeki şartlar arasında yer almıştır. Bunların dışında vâkıf; vakıftaki görevlerden nazırlık yani denetim görevi için Hacı Salih Efendi'ye günlük 6 sağ akçe, kâtip olan İshak Efendi'ye 9 sağ akçe, câbî (vakfın gelirlerini toplayan) olan İshak Efendi'nin oğlu Molla İlyas'a 6 akçe vazife ücreti verilmesi vakfiyede kayıt altına alınmıştır. Tüm bu giderlerden sonra vakfın gelirlerinden artma olursa bunun mütevellide kalması ve gerektiğinde cami, medrese ve muallimhanenin tamir işleri ve diğer ihtiyaçları için kullanılması şart koşulmuştur.

Travnik'te bulunan bu vakfa kadı olan kişiler, aynı zamanda vakfa nazır oldukları belirtilmektedir. Bu kişiler Travnik'ten tayin edilen ve nazır görevi için gönüllü olarak vazifede bulunan kişilerdir. Vakfiyede belirtilen görevlerden biri eğer vazifedeyken ölürse şer'î kanuna göre hareket edilerek bu görevin öz evlatlarına verilmesi, eğer evlatları yoksa müstehak (hak eden) olana verilmesi şartı getirilmiştir. Zaman içinde medresenin yıkılması ve yukarıda bahsi geçen meblağın sarfedileceği yer kalmaması durumunda, vakfa ait gelirin fukara-i müslimine sarfolunması şartı da vakıf şartlarına eklenmiş, ayrıca vakıf şartlarının değiştirilmemesi, ancak tebdil ve tağyir yani değiştirme hakkının vakfı kuran kişinin üzerine olması şartı getirilmiş; mütevellî vazifesi ile hayatta oldukça Hacı Mehmed Efendi görevlendirilmiş ve vefatından sonra bu görev kadı'nın kararıyla erkek evlatlarından ekber ve erşed olanına verilmesi şart koşulmuştur. Mütevellinin erkek evladı olmadığında ise yine kadı'nın kararıyla aynı şehirden uygun

Önceden Ruznamçe-i evvel görevinde bulunan Ahmet Bey Efendi,
 Halâ Serçavuşân görevinde olan es-Seyyid Osman Ağa,
 Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın hazinedarı Mehmed Ağa ibn Abdullah,
 Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Selam Ağası Mehmed ibn İbrahim Ağa,
 Mühürdar Mehmed Ağa,
 Hazine Katibi Hasan Efendi,
 Kapıcılar Kethüdası (Kethüdâ-yı Bevvâbân) Süleyman Ağa.

Tablo 2.3. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Travnik'teki 1181/1767 Tarihli Para Vakfına ve Harcamalarına Ait Bilgiler

Vâkîfın ünvanı	Vakfe-dilen Para	Vakfın Hayrâtı	Paranın İşletilme Oranı	İşletme Şekli	Vakfın Harcama Kalemleri	Vakfın Giderleri/ Günlük-Akçe	Kalan Galle/Gelir
Sadrazam	3.000 kuruş	Travnik'te Tekke Cami	%15	İstirbah ve istiğlal	Müderres	30 akçe	Caminin tamiri ve ihtiyaçları
					Bevvab	2 akçe	
		Travnik'te Tekke Cami yanına yedi odalı bir medrese			Kayyım ve Ferraş olan bir kişiye		

arasında en fazla gidere sahip olan vakıftır. Bu durumdan anlaşılmaktadır ki, Osmanlı Devleti'nde önemli bir yere sahip olan para vakıflarından Muhsinzâde Mehmed Paşa da Travnik'te kendi adına bir para vakfı kurmuş ve gelirini yalnızca eğitim için vakfetmiştir. Osmanlı Devleti'nin Rusya ile savaş halinde olduğu bir dönemde, üstelik bu savaşın Balkan topraklarında yapıldığı düşünülecek olursa Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa, Osmanlı toplumuna sadece siyasi olarak değil, eğitime sağladığı katkı ile toplumsal olarak da fayda sağlamıştır.

Travnik'te, Abdulah Paşa oğlu Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya ait diğer bir vakıf, Gurre-i Muharrem 1182/18 Mayıs 1768 tarihli ve vakfiyenin¹⁹⁰ baş kısmında tescil edildiğine dair bilgiler bulunmaktadır ve vakfiyeyi tescil eden kişi Vakıf İşleri İdare Memuru Ali bin Mustafa'dır.

Vakfiyenin dibâce (giriş) kısmında; Besmele, Hamdele ve Salvele bulunmaktadır. *“El-Hamdüli'llâhi'l-muvaffak-ı bi'l-hayrât ve'l-mülhim-i bi'z-zamâiri fi'lü'l-hasenâti'l-vâkıfu ale'n-niyâti's-sâdikât el-mürşidü ibâdihi ile'r-reşâd bi'l-âyâti'l-beyyinât sübhânehu mâ a'zame şânuhu ve ebhere burhânehu haysü hedâ bi'r-rusuli ilâ akvami's-sübûli husûsen bi-ecmelihim ve nusûsen bi-ekmelihim Muhammedin el-meb'ûsu bi'l-beşeri ve ilâhunâ el-men'ûtu bi-teşrîfi kâbe kavseyni ev ednâ fe-ragibe'l-ümme'tü ilâ temessüki habli'l-ümme'ti ve keşfü'l-lesemeti an vücûhi harâidü*

